

Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede

In opdracht van de gemeente Wijk bij Duurstede
Juni 2024

Oorspronkelijk religieus erfgoed

De Grote Kerk

De Grote Kerk is een gotische Pseudobasiliek met onvoltooide toren, centraal gelegen op de Markt in Wijk bij Duurstede. De toren is eigendom van de gemeente Wijk bij Duurstede. Deze kerk vertelt het volledige verhaal van een oorspronkelijk rooms-katholieke kerk die in de zestiende eeuw geschikt gemaakt werd voor de protestantse eredienst. Het interieur wordt beschouwd als een topensemble omdat er nog enkele zeer bijzondere onderdelen aanwezig zijn. De Grote Kerk en het naastgelegen kerkelijk centrum Open Hof zijn gemeenschappelijk eigendom van de Hervormde Gemeente en de Protestantse Gemeente van Wijk bij Duurstede. Beide gemeentes houden hun diensten in de Grote Kerk en gebruiken het kerkelijk centrum voor allerlei activiteiten. Er wordt actief ingezet op verhuur van de kerk en Open Hof. De inkomsten uit verhuur worden onder andere ingezet voor onderhoud en verduurzaming.

De Grote kerk heeft maar liefst 3 orgels. Dit Harrison & Harrison orgel uit 1885 werd in 2016 door de Stichting Concerten Grote Kerk in Engeland gedemonteerd en naar Nederland vervoerd. Na een restauratie werd het op 2 november 2019 in de Grote Kerk voor het eerst bespeeld.

Foto: A. Roks

Foto: Kathedraaldenkers

Rooms-katholieke kerk Heilige Johannes de Doper (Wijk bij Duurstede)

Waar nu de kerk staat, stond vroeger een Dominicanessenklooster. Het werd in 1399 gesticht en bleef in gebruik tot 1604. Overblijfselen van het klooster zijn keldergewelven en een gedeelte van de kloostermuur die in de Kloosterhof (stiltetuin) staat. De parochie van de Heilige Johannes de Doper is samen met 7 andere parochies gefuseerd in de parochie paus Johannes XXIII. Ook de Petrus en Pauluskerk uit Cothen valt hieronder.

Foto: Kathedraaldenkers

De naastgelegen pastorie maakt samen met de Kloosterhof onderdeel uit van het historische ensemble.

Foto: W. Norg

Foto: Kathedraaldenkers

Sint Agneskerk (Cothen)

Dit kerkgebouw is het oudste stenen gebouw van Cothen. Het kerkgebouw heeft een centrale ligging in het dorp en wordt ook door niet-gelovigen erg gewaardeerd. Het is een vieringsplek voor de (ere)dienst op zondag, maar kan door de weeks ook voor andere doeleinden gebruikt worden.

Foto: Kathedraaldenkers

Heilige Petrus en Pauluskerk (Cothen)

De laat-neogotische kerk in Cothen werd in 1906 in gebruik genomen. Zoals gebruikelijk bij neogotische kerken werd in de jaren daarna - onder meer op basis van giften - het interieur vormgegeven. De ramen uit 1906-1911 en de kruiswegstaties uit 1918 ademen de neogotische sfeer.

Foto: Kathedraaldenkers

Hervormde Kerk (Langbroek)

De Hervormde Kerk aan de Brink in Langbroek kent een roerige geschiedenis. Voor gebouw en interieur is vooral de blikseminslag in de vroege achttiende eeuw relevant. In 1771 ging men daardoor over tot nieuwbouw en herinrichting. Veel interieurstukken (preekstoel, lezenaars, herenbank) stammen uit die tijd.

Foto: Kathedraaldenkers

Hyacinthuskerk (Overlangbroek)

De Hervormde Kerk aan de Langbroekerdijk dateert uit de 15e Eeuw en is tussentijds op bepaalde onderdelen herbouwd. Daarbij bleven enkele elementen uit de oude kerk bewaard zoals de klok uit de zeventiende eeuw. Aan de overkant van de kerk staat een oud schoolgebouw, de zogenaamde Oude School. Deze lokaliteit wordt bij kerkelijke activiteiten gebruikt. Hier wordt na de dienst de koffie gedronken en vinden allerlei activiteiten plaats zoals de drukbezochte tweejaarlijkse bazaar.

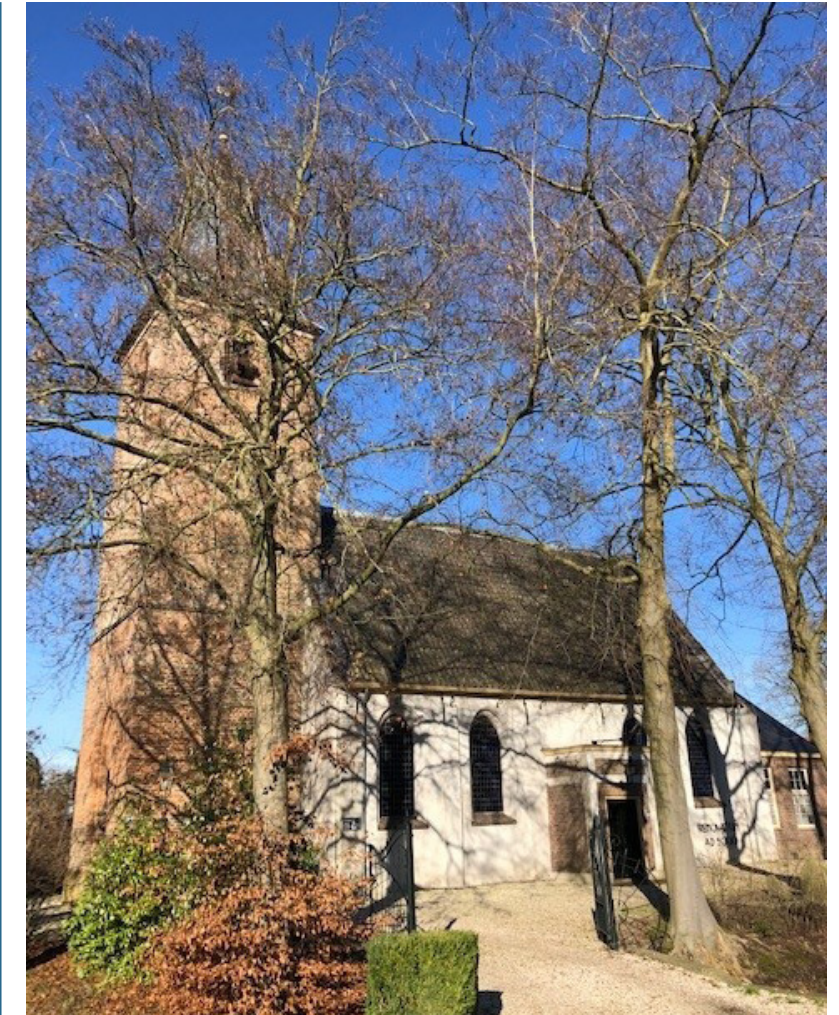

Foto: W. Norg

Colofon

Gemeente Wijk bij Duurstede

Titel	Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede
Status	Eindversie
Datum	Maart 2024
Adviseur	Kathedraaldenkers
Door	Wendy Norg (gemeente Wijk bij Duurstede) Heleen Agterhuis (Kathedraaldenkers) Janine Mol (Kathedraaldenkers) Farabelle Calicher (Kathedraaldenkers) Lotte Zaaijer (cultuurhistoricus)
Vormgeving	YURR.studio
Afbeeldingen	Gemeente Wijk bij Duurstede, Kathedraaldenkers, Beeldbank Het Utrechts Archief (HUA), Beeldbank Regionaal Archief Zuid Utrecht (RAZU)

Copyright © 2024 Kathedraaldenkers B.V.

De grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport. Echter voor onvolledigheden met betrekking tot deze rapportage, op welke grond dan ook, kan Kathedraaldenkers B.V. en de samenstellers daarvan op geen enkele wijze verantwoordelijk worden gesteld. De door u verstrekte persoonlijke gegevens in verband met de opdracht zullen niet aan derden worden verstrekt.

Toelichting foto voorpagina

Een mooi voorbeeld van de waarde van een kerkgebouw voor het landschap en straatbeeld.
(Foto: Kathedraaldenkers; Hyacinthuskerk Overlangbroek)

Inhoud

Oorspronkelijk religieus erfgoed	2
Colofon	5
Inhoud	6
Voorwoord	7
1. Inleiding	8
2. Onderzoeksmethode	11
3. Onderzoeksresultaten: Cultuurhistorische quickscan	15
4. Feiten en cijfers	28
5. Onderzoeksresultaten: Beleidskader	36
6. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting	38
7. Onderzoeksresultaten: SWOT	40
8. Conclusies & aanbevelingen	44
9. Toekomstverkenning religieus erfgoed in actie!	51
Bijlage 1. Kerkenpaspoorten	54

Voorwoord

Vanaf het water maakt de skyline van Wijk bij Duurstede indruk. Hoog boven de gebouwen steken de twee kerken majestueus, samen met de molen, boven alles uit. Ook in Cothen is de RK kerk, met de molen, beeldbepalend voor de omgeving. En wat zou de prachtige Brink in Langbroek zijn zonder de kerk? De kerkgebouwen zijn niet voor niets op vele schilderijen en foto's vastgelegd.

In de geschiedenis van onze kernen en omgeving speelden kerken een belangrijke cultureel historische rol. Ze vormden door de eeuwen een belangrijke basis waarop de Langbroekse, Cothense en Wijkse gemeenschappen groeiden en bloeiden. En de gebouwen vormen nog steeds een middelpunt waar mensen samenkomen voor religieuze diensten of andere bijeenkomsten. Kerken zijn onderdeel van ons lokaal cultureel erfgoed, vol met verhalen over het verleden en het heden.

Kerkgebouwen staan echter onder druk. Door het teruglopende kerkbezoek, maar ook vanwege recente ontwikkelingen met betrekking tot de energiecrisis en de oplopende kosten in het onderhoud maken dat meer kerkgebouwen noodgedwongen de deuren moeten sluiten. Om het religieus erfgoed van Nederland in de toekomst te behouden, heeft het college in 2020 besloten een kerkvisie uit te werken, een visie 'op alle gebedshuizen binnen een gemeente, ongeacht denominatie, ouderdom of (monumentale) status van een gebedshuis'. Deze ligt aan u voor: Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede.

Onder leiding van Kathedraaldenkers zijn we in gesprek gegaan met gebouweigenaren, inwoners, ondernemers en andere organisaties over de meeste gebedshuizen in de gemeente;

De Grote Kerk en Heilige Johannes de Doper (RK-kerk) in Wijk bij Duurstede, de Petrus en Pauluskerk en Sint Agneskerk in Cothen, de Hervormde Kerk in Langbroek en de Hyacinthuskerk in Overlangbroek. We onderzochten de geschiedenis en huidige status. We bevroegen de kerkgenootschappen (eigenaren en gebruikers) naar hun toekomstbeelden. En we wisselden met verschillende andere groepen uit over ideeën voor een duurzaam gebruik van de kerkgebouwen.

Alle gesprekken samen leverden 9 aanbevelingen op. Aanbevelingen die oproepen tot verdere actie. Acties die nodig zijn om de toekomst van ons religieus erfgoed veilig te stellen.

Het traject stopt wat ons betreft niet met het vaststellen van deze toekomstverkenning - integendeel. De vraag is hoe we er samen voor kunnen zorgen dat de ideeën uit de toekomstverkenning religieus erfgoed ook daadwerkelijk worden uitgevoerd. Als college hopen we de ontstane energie en beweging vast te houden en impact te creëren. Op basis van het ontstane onderlinge vertrouwen verder te werken aan het toekomstperspectief voor de kerkgebouwen.

Jeroen Brouwer
Wethouder Erfgoed
Gemeente Wijk bij Duurstede

1. Inleiding

^{*1}Dorestad was in de middeleeuwen een belangrijke en succesvolle interregionale handelsplaats.

^{*2}Memo Museum Catharijne Convent december 2022.

In de Romeinse tijd; toen zich op de huidige plek van Wijk bij Duurstede Dorestad ontwikkelde,^{*1} heeft op de Heul waarschijnlijk één kerk gestaan. Vanaf de 14e eeuw kwamen er meer kerken in het gebied dat nu de gemeente Wijk bij Duurstede heet. De dorpen hebben zich ontwikkeld rondom deze identiteitsbepalende kerken die van generatie op generatie zijn doorgegeven.

De gemeente Wijk bij Duurstede heeft een gevarieerd kerkenlandschap met gebouwen uit verschillende bouwstijlen en perioden. Het aantal monumentale kerken (4 rijksmonumenten en 3 gemeentelijke) in Wijk bij Duurstede is procentueel flink hoger dan dat van de gemiddelde Nederlandse gemeente. In het verleden zijn nagenoeg alle kerkinterieurs en kerkelijke collecties in Wijk bij Duurstede vastgelegd en dat is een uitzonderlijke situatie. Deze interieurregistratie is wel aan actualisering toe.^{*2}

Ondanks het feit dat de meeste kerken nog de zondagsdienst hebben, begint in Wijk bij Duurstede secularisatie een rol te spelen. Tijdens de onderzoeksperiode voor deze toekomstverkenning waren alle kerken nog in religieus gebruik en is er geen enkele kerk in

transitie of herbestemd. Dit in tegenstelling tot de landelijke ontkerkelijkingstrend. Met het opstellen van de toekomstverkenning brengt de gemeente Wijk bij Duurstede de (toekomstige) uitdagingen waar religieuze gemeenschappen met hun gebouwen voor staan, in beeld.

Uit het inventariserende onderzoek blijkt dat het leegkomen van enkele kerkgebouwen als gevolg van de ontkerkelijkingstrend nu ook van start is gegaan in Wijk bij Duurstede. In de komende 5 jaar zullen naar verwachting 2 kerken hun religieuze functie verliezen. In totaal behoudt dan nog meer dan de helft van de religieuze gebouwen in Wijk bij Duurstede de religieuze functie. De monumentale kerken (alle kerkgebouwen in Wijk bij Duurstede hebben een monumentenstatus) zijn hierbij kwetsbaar vanwege hoge onderhouds- en verwarmingskosten.

Bij de meeste kerkbesturen is de wens om het gebouw te behouden, of om nevenactiviteiten voor de bredere gemeenschap dan alleen de leden aan te bieden om deze gebouwen te behouden.

Maar de inzet van vrijwilligers en bestuur die hiervoor nodig is en de kosten voor instandhouding en verwarming worden steeds lastiger om op te brengen. Samen hierop anticiperen, kerken onderling en met de gemeente Wijk bij Duurstede, op een vroegtijdig moment, vergroot de kans dat mooie oplossingen worden gevonden om bijzonder religieus erfgoed een betekenisvol toekomstperspectief te geven. Hoe kijken wij, onze generatie, aan tegen het vraagstuk of en hoe we een duurzaam toekomstperspectief kunnen vinden voor het waardevolle religieus erfgoed in Wijk bij Duurstede? Die vraag staat centraal bij het opstellen van *Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede* met alle betrokkenen.

³ Colliers International, Verkoop van kerken in Nederland, februari 2021

Ontkerkelijkheid in Nederland

De trend van ontkerkelijkheid is in vrijwel heel Nederland gaande. Van de ongeveer 7000 kerkgebouwen in Nederland is nu 25% herbestemd. De voorspelling is dat er tot 2030 nog zo'n 1700 kerken hun religieuze functie zullen verliezen.³

Om het religieus erfgoed te behouden, tegen deze trend van ontkerkelijkheid in, heeft Ingrid van Engelshoven (Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) in 2018 middelen beschikbaar gesteld voor het opstellen van kerkvisies op gemeentelijk niveau. Het gaat daarbij niet alleen om een visie op (rijks)monumentale kerken, maar om alle gebouwen die voor de eredienst zijn gebouwd, van alle soorten gezindten. Het gemeentebestuur van Wijk bij Duurstede heeft het besluit genomen een kerkvisie op te stellen. Met de rijksbijdrage is Kathedraaldenkers als onafhankelijk adviesbureau ingehuurd om het traject te begeleiden.

Het doel van een toekomstverkenning

Bij het maken van een toekomstverkenning religieus erfgoed ligt de vraag voor: hoe geven we het bestaande gebouwde religieuze erfgoed in de gemeente Wijk bij Duurstede

een toekomst? Om hierop een goed antwoord te kunnen geven moeten eerst de volgende vragen worden beantwoord:

- Hoe ziet het kerkenbestand van Wijk bij Duurstede eruit?
- Hoe gaat het met de bijbehorende kerkgemeenschappen?
- Hoe kijken deze eigenaren naar de toekomst?
- Welke rol spelen de kerken nu in hun kern?
- Welke kerken blijven hun religieuze functie behouden?
- Welke ambities hebben kerkgemeenten als organisatie en met hun gebouw?
- Willen kerkgemeenten in hun kerk een combinatie maken met andere functies: bijvoorbeeld cultureel of maatschappelijk? Wat is daarvoor nodig?
- Is het onderhoud door kerkeigenaren te bekostigen en kunnen kerkbesturen deze taak aan?
- Hoe staat het met verduurzaming van de gebouwen?
- Wat is de cultuurhistorische waarde van de kerken?
- Welke geschiedenis van de kernen binnen de gemeente Wijk bij Duurstede wordt door de kerkgebouwen verteld?
- Welke sociale rol spelen de kerken in hun omgeving?

- Hoe kan een deels of geheel nieuwe invulling van een kerkgebouw betekenisvol bijdragen aan de toekomst van een kern of de gehele gemeente Wijk bij Duurstede?
- Welke maatschappelijke behoeften kunnen kerken, gebouwd als ontmoetingsruimten, in 2040 vervullen? Kunnen we sociaal-maatschappelijke functies verplaatsen naar kerkgebouwen? En welke zijn daarvoor het meest geschikt? Krijgen we spijt als we kerken een woonfunctie geven? Met zo'n 'onomkeerbare' herbestemming zal een kerkgebouw nooit meer publiek 'beleefbaar' zijn. Weg is weg? Of is die afweging per kerk en situatie verschillend?

“Hoe sterk een kerk is, heeft niet met de stenen te maken maar met de gemeenschap”.

Het opstellen van een kerkenvisie helpt bij het inventariseren van de problematiek en kansen. En bij het daadwerkelijk in actie komen. Immers:

- De gemeente Wijk bij Duurstede maakt beleid op allerlei terreinen die kerken kunnen raken. Denk aan: sociaal domein (zorg en welzijn), ruimtelijke ordening (leefbaarheid, parkeren), en economie (recreatie en toerisme). Ook heeft de gemeente een nuttig netwerk met overheids- en kennispartijen. Het is jammer als samenwerkingskansen onzichtbaar en onbenut blijven, omdat gemeente en kerken niet voldoende samenwerken
- Een kerkenvisie biedt de kans om het geheel van problemen te overzien. Hierdoor ontstaat inzicht en bewustwording om overkoepelende thema's te onderzoeken en gezamenlijke acties op te pakken. Op deze wijze kan proactief actie worden ondernomen, niet pas als het te laat is.
- Herbestemmen of nevenbestemmen (het zoeken van andere activiteiten die naast de religieuze functie in de kerk plaatsvinden vanwege de welkome opbrengsten en/of om als kerk van betekenis te zijn voor de omgeving) kost tijd. Het is goed als meerdere partijen financiële uitdagingen met betrekking tot onderhoud van

religieus erfgoed en dreigende leegstand op tijd zien aankomen en hierop kunnen anticiperen. Dan kunnen er pro-actief plannen gemaakt worden voor de volgende fase. En is er genoeg tijd om te onderzoeken of er bijvoorbeeld een maatschappelijke of andere publiekstoegankelijke functie gevonden kan worden, in afstemming met de betrokken omwonenden. Dit voorkomt dat langdurige leegstand tot verval en onnodige kosten of zelfs ongewenste sloop leidt.

- De aantrekkingskracht van steden, dorpen en wijken, de economie en de waarden van vastgoed worden allen positief beïnvloed door de aanwezigheid van goed onderhouden waardevol erfgoed. Zo dragen kerken in een belangrijke mate bij aan een aantrekkelijk vestigingsmilieu voor nieuwe bewoners en zijn kerken in die zin een economische drager.

Het opstellen van een kerkenvisie draagt voor alle partijen in dit traject bij aan het in kaart brengen van belangrijke vraagstukken. Daarbij zijn de rollen van de kerkeigenaren maar ook van de inwoners en organisaties in Wijk bij Duurstede, samen met de gemeente, van groot belang.

Aan deze kerkenvisie, in Wijk bij Duurstede omgedoopt tot Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede, is een bijdrage geleverd door de eigenaren van kerken. Door hun bijdrage is er een goed beeld van de kerkenopgave in Wijk bij Duurstede ontstaan. Dit beeld legt de basis voor een gezamenlijk actieplan, waarmee de kans op een duurzaam toekomstperspectief voor de religieuze gebouwen wordt vergroot.

Gezamenlijke ambitie

De ambitie van het toekomstverkenningstraject voor het religieus erfgoed is om alle betrokkenen te inspireren en energie te geven om goed over de toekomst van de kerkgebouwen in Wijk bij Duurstede na te denken en om met elkaar in actie te komen. Zo kan de huidige generatie deze bijzondere gebouwen, die in belangrijke mate bijdragen aan de identiteit en leefomgeving van de verschillende kernen in de gemeente Wijk bij Duurstede, doorgeven aan de volgende generaties.

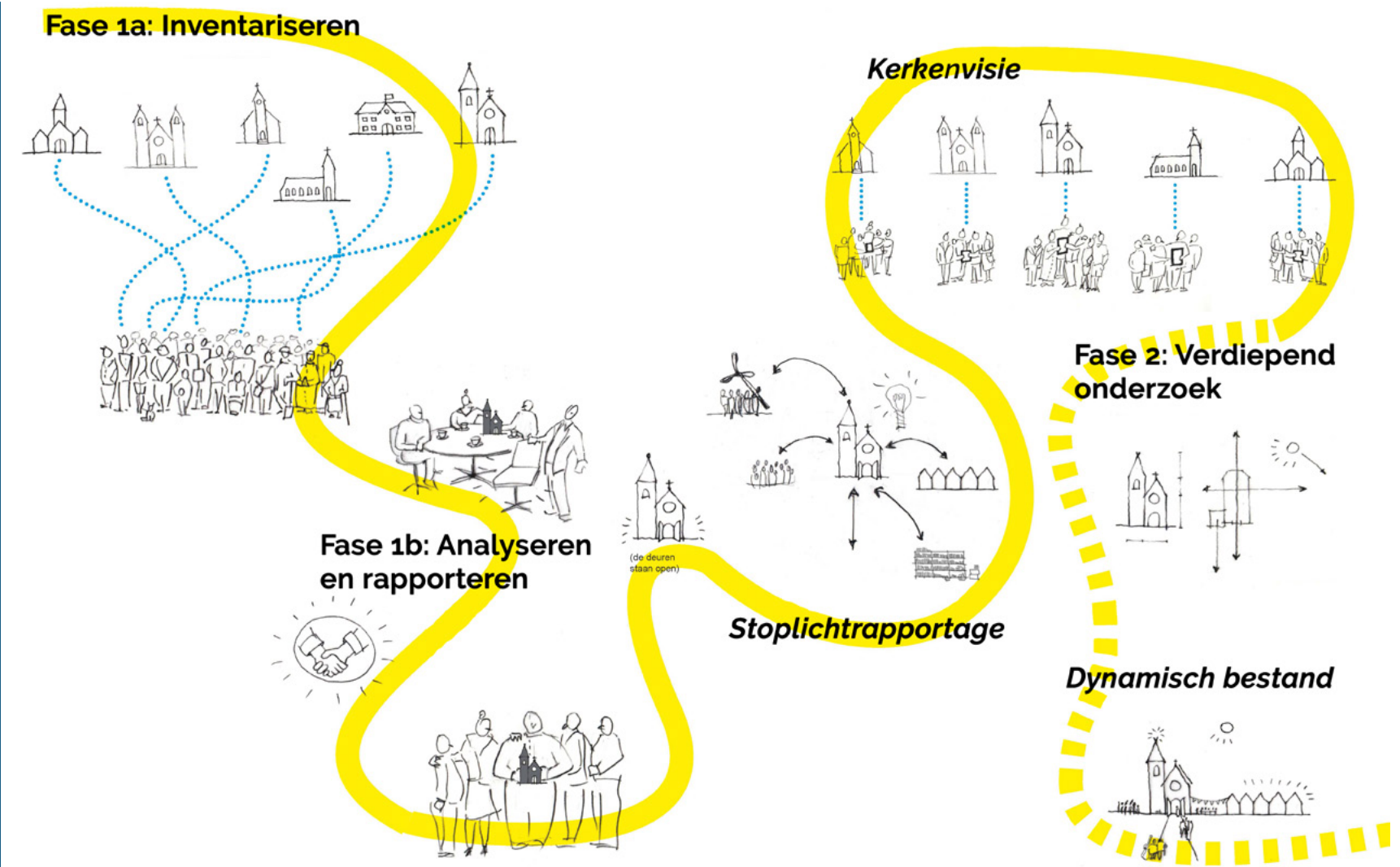
“Op den duur zullen de kerken meer moeten gaan samenwerken want als zelfstandige gemeente krijgen we het heel lastig.”

2. Onderzoeksmethode

Het opstellen van een kerkenvisie, als door de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed gelanceerd, is vormvrij. Iedere gemeente is vrij om te kiezen voor een aanpak die past bij de plaatselijke context. Belangrijk bij het opstellen van een kerkenvisie is dat dit gebeurt in dialoog met de eigenaren van de kerkgebouwen en andere gebedshuizen. Een kerkenvisie fungeert vaak als startpunt voor een veel langere dialoog tussen kerken (en andere gebedshuizen) en de gemeente.

In de gemeente Wijk bij Duurstede zijn verschillende stappen doorlopen. In fase 1 is gestart met het inzichtelijk maken van de religieuze gebouwen binnen de gemeente en hebben kennismakingsgesprekken met de afzonderlijke kerkbesturen plaatsgevonden. In fase 2 is een kansenverkenning voor de op termijn leegkomende kerken uitgevoerd. Deze rapportage is de weergave van de gegevens opgehaald in fase 1 en 2. Dit hoofdstuk licht de gebruikte onderzoeksmethode toe.

Onze aanpak

Bureauonderzoek

De eerste stap bestond uit het inventariseren van de collectie van religieuze gebouwen binnen Wijk bij Duurstede. Dit zijn gebouwen die oorspronkelijk gebouwd zijn als gebedshuis. Naast de geloofsgemeenschappen die bij de religieuze gebouwen horen, zijn er in Wijk bij Duurstede 2 geloofsgemeenschappen die gebruik maken van een gebouw dat niet oorspronkelijk als gebedshuis is gebouwd. Deze gemeenschappen zijn uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek. Niet alle gemeenschappen zijn ingegaan op de uitnodiging of wilden medewerking verlenen aan het onderzoek. De gebouwen van deze gemeenschappen zijn daarom niet meegenomen in de inventarisatie waardoor we zijn uitgekomen op een lijst van 7 religieuze gebouwen.

Veldonderzoek

Door bouwhistoricus Lotte Zaaijer is literatuuronderzoek gedaan naar de religieuze gebouwen van Wijk bij Duurstede. Lotte heeft de kernwaarden van de collectie van kerken hieruit afgeleid. Op basis hiervan heeft zij bij de kerkenpaspoorten in bijlage 1 aangegeven welke cultuurhistorische waarden de kerkgebouwen hebben.

Ook is door haar een korte kerkgeschiedenis van de gemeente Wijk bij Duurstede in beeld gebracht.

Participatie met eigenaren/gebruikers

Om een optimaal beeld te kunnen vormen van de huidige situatie van de geloofsgemeenschappen in Wijk bij Duurstede zijn alle geloofsgemeenschappen uitgenodigd voor een kennismakingsgesprek. Niet alle geloofsgemeenschappen zijn op deze uitnodiging ingegaan. Het resultaat van deze toekomstverkenning is een weergave van gesprekken en bijeenkomsten met 6 kerkbesturen.

In die gesprekken is gevraagd naar feitelijke zaken rondom de geloofsgemeenschap en hun gebouwen. Er is ook gesproken over de toekomstverwachting van gebouw en gemeenschap. Deze informatie vormt een belangrijke bouwsteen voor het opstellen van Toekomstverkenning religieus erfgoed. Na de individuele gesprekken is er een bijeenkomst gehouden met alle kerkeigenaren. Hierin zijn de eerste bevindingen voorgelegd en gemeenschappelijke thema's besproken.

Foto Kathedraaldenkers: Bijeenkomst met kerkeigenaren

Beleidsplannen kerken

Tijdens enkele gesprekken met kerkbesturen kwamen de beleidsplannen voor de komende jaren aan bod. Hieruit blijkt de betrokkenheid en de brede maatschappelijke betekenis van kerken voor hun omgeving. Ook zijn er verkenningsmogelijkheden voor een duurzaam toekomstperspectief in opgenomen. Behoud van de religieuze functie voor de gemeenschap heeft hierbij de eerste prioriteit.

Sint Agneskerk Cothen

In het beleidsplan 2022-2027 staat de droom van de Protestantse Gemeente Cothen als volgt verwoord: de kerk als plek om elkaar

te ontmoeten, het geloof te beleven en verhalen, vreugde en verdriet te delen, te bezinnen op (hedendaagse) thema's voor jong en oud. Een centrale en open plek ook in en voor het dorp, voor bezinning en activiteiten (passend bij deze 'snelle' wereld), waar jonge gezinnen naar toe komen en waaraan gemeenteleden enthousiast bijdragen. Een gemeente met een eigen (gedeelde) predikant met zijn/haar gezin wonend in onze pastorie.

Er is een goede verstandhouding met de katholieke geloofsgemeenschap in Cothen. Waar mogelijk wordt de samenwerking opgezocht. Een voorbeeld van deze samenwerking waar beide gemeenschappen enthousiast over zijn en ook de inwoners van Cothen heel blij mee zijn, is de Kerstlichtjeswandeling. Dergelijke initiatieven zorgen ervoor dat men betrokken blijft bij de kerk. Daarnaast initieert de kerkgemeenschap zelf activiteiten voor het dorp en omgeving om inkomsten en bezoek aan de kerk te stimuleren.

Informatie hierover is te vinden op de site www.protestantsegemeentecothen.nl

Foto Kathedraaldenkers: Interieur Sint Agneskerk Cothen

Hyacinthuskerk Overlangbroek

Dat kerken in de breedte bijdragen aan de samenleving en gastvrij zijn blijkt ook weer uit het beleidsplan van de Hervormde Gemeente Overlangbroek. Ouderen en anderen die niet zelfstandig de kerkdiensten fysiek kunnen bijwonen, kunnen gebruik maken van de rijdersdiensten, die verzorgd worden door vrijwilligers. Er vinden allerhande gemeentelijke activiteiten plaats, als oud papier ophalen, de begraafplaats schoonmaken en er worden open maaltijden gehouden, kerstvieringen, waar ook buurtbewoners welkom zijn.

(Bron: Beleidsplan 2023-2027 Hervormde Gemeente Overlangbroek)

Analyse van de opgave

Op basis van de individuele toekomstverwachtingen van kerken en geloofsgemeenschappen is een perspectief geschetst voor de gehele gemeente Wijk bij Duurstede. Hiermee is de opgave rondom religieus erfgoed in de gemeente Wijk bij Duurstede in beeld gebracht. Deze toekomstverwachting is terug te vinden in hoofdstuk 6 van deze rapportage.

Participatie met ambtelijke beleidsvelden

Tijdens een workshop met ambtenaren zijn de eerste bevindingen gedeeld over de toekomst van het religieus erfgoed in Wijk bij Duurstede. De aanwezige ambtenaren vertegenwoordigden diverse beleidsterreinen binnen de gemeentelijke organisatie. De analyse van de gesprekken met de kerkbesturen, de toekomstambities van de kerkbesturen met hun kerkgebouw en de wensen voor samenwerking met de gemeente werden gedeeld. Om uiteenlopende waarden bleken de kerkgebouwen te worden gewaardeerd.

In gespreksrondes is gezamenlijk gezocht naar raakvlakken, uitdagingen en oplossingen voor de korte-, middellange- en lange termijn.

Aan de orde kwam bijvoorbeeld dat een kerkgebouw een enkele keer per week of eens in de twee weken wordt gebruikt en dat een kerkgemeenschap als het ware als immaterieel erfgoed gezien zou kunnen worden; een benadering waarbij niet het uitoefenen van het geloof wordt benadrukt maar de kerk als een plek van samenkomst voor een gemeenschap. Er is gesproken over de relatie tussen het kerkgebouw zelf en de maatschappelijke functie van een kerk. Wat is er voor nodig om het religieuze vastgoed te behouden en hoe zouden de gebouwen nog meer voor de burgerlijke gemeente kunnen worden ingezet?

Van belang is dat een kerk meer is dan een gebouw. De kerkgemeenschappen hebben een sterke onderlinge sociale band; ze zien naar elkaar om, zorgen voor ziekenbezoek en seniorenactiviteiten, organiseren maaltijden, zetten in op zingeving voor hun leden etc. Ook de Diakonale functie (hulp bij armoede) is belangrijk.

Stichting Binding werkt daarin samen met diverse kerken als het gaat om ondersteuning van inwoners.

De uitkomsten van deze bijeenkomst met ambtenaren zijn verwerkt in de Sterkte-Zwakteanalyse (hoofdstuk 7).

Foto W. Norg: Bijeenkomst met ambtenaren uit verschillende beleidsvelden

Participatie met externen

In oktober 2023 heeft de gemeente met organisaties uit de gemeente Wijk bij Duurstede (o.a. sociaal-maatschappelijk, ondernemers, kunst en cultuur, erfgoedinstanties, toerisme & recreatie) een kansenverkenning gedaan naar samenwerkingsmogelijkheden en invullingen voor medegebruik.

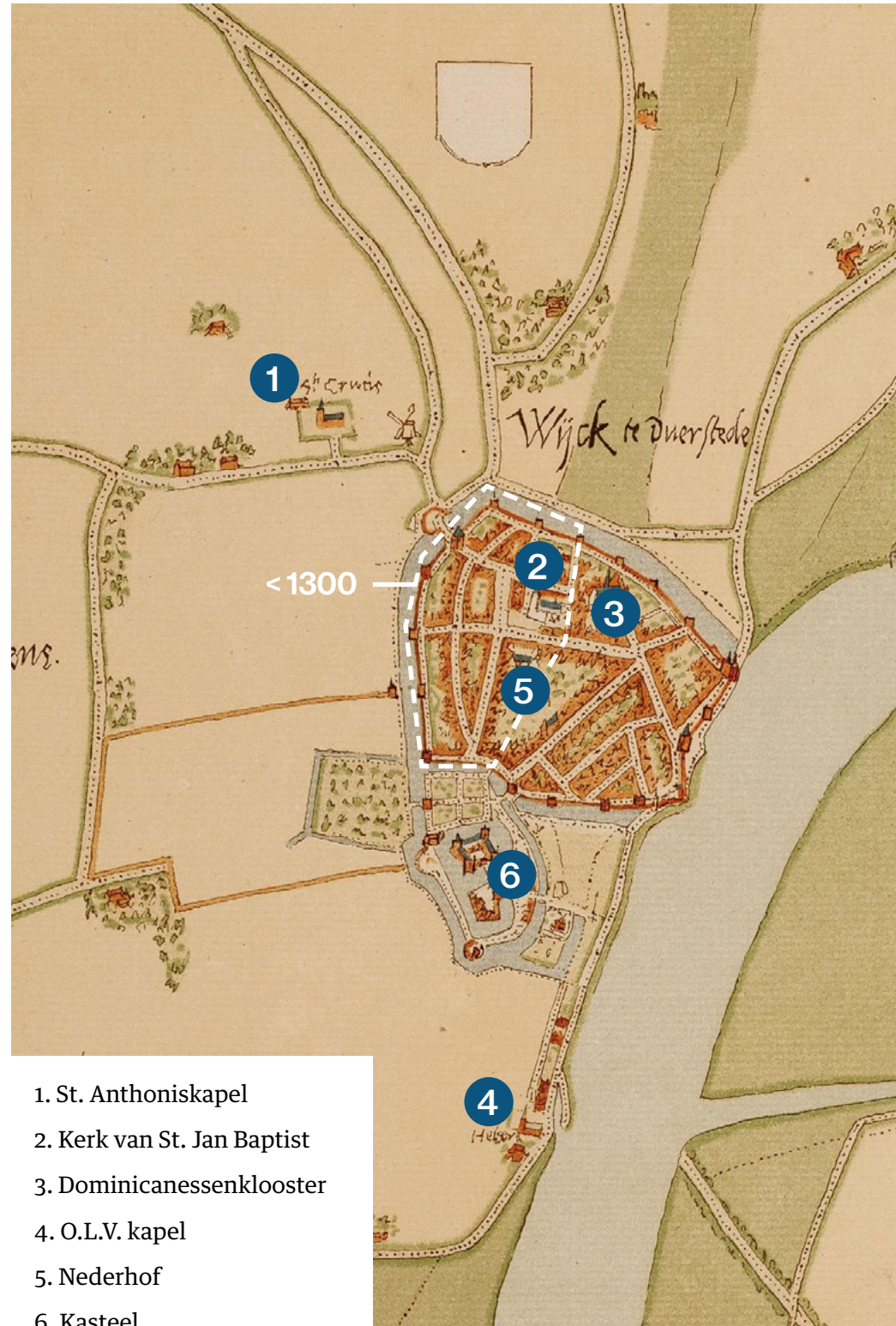
Na een toelichting op het kerkvisietraject en de uitkomsten van de gesprekken met de kerkbesturen werd met de genodigden vrij uitgewisseld over kansen voor de kerkgebouwen in de verschillende kernen (Wijk bij Duurstede, Cothen en Langbroek). Zowel de kerken als de kernen hebben specifieke kwaliteiten. Bij het vinden van een duurzaam toekomstperspectief is het van belang dat kerken zich van elkaar onderscheiden en voor het bepalen van nevenactiviteiten ook rekening houden met de programmering van andere organisaties.

Foto Kathedraaldenkers: Bijeenkomst met externe organisaties

3. Onderzoeksresultaten: Cultuurhistorische quickscan

Het rijke religieuze leven van Wijk bij Duurstede

1. St. Anthoniskapel
2. Kerk van St. Jan Baptist
3. Dominicanessenklooster
4. O.L.V. kapel
5. Nederhof
6. Kasteel

Dorestad ¹

Tijdens de Romeinse tijd bevond zich op de plek van het huidige Wijk bij Duurstede aan de Rijn een Romeins castellum. De noordelijke grens (limes) van het Romeinse Rijk liep dwars door Wijk bij Duurstede. Mogelijk ontstond aan het begin van de zevende eeuw vlakbij het eerdere Romeinse castellum een nederzetting. In de achtste en negende eeuw groeide de nederzetting langs de linker Kromme Rijnsoever en de rechter Leksoever uit tot een voor die tijd zeer belangrijke handelsplaats: Dorestad. In de tweede helft van de negende eeuw kwam een eind aan de belangrijke handelspositie van Dorestad en werd het noordelijke deel van Dorestad verlaten. De overgebleven agrarische nederzetting wordt in een oorkonde uit 948 aangeduid als de 'villa' Wijk. De grond in en rond Wijk was verdeeld in domeinen van de Duitse keizer en de Utrechtse kerk.

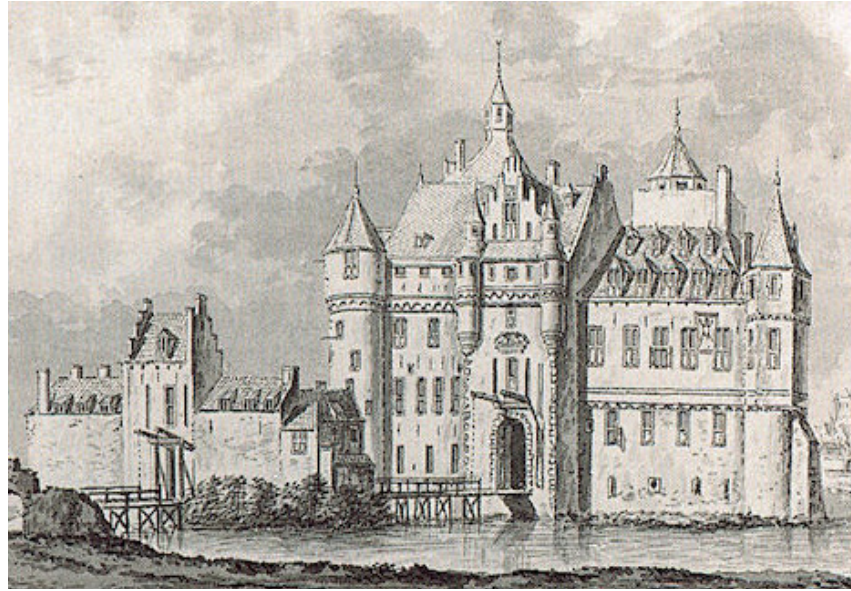
Wijk bij Duurstede ²

“Het Wijkse oude cultuurland bestond uit De Hul, later Heul genoemd, het land oostelijk daarvan in de binnenbocht van de Kromme Rijn, dat ontstaan was bij de verplaatsing van de rivier vanaf de Karolingische tijd, en de Eng ten westen en zuidwesten van Wijk.

De Hul, waar het oude Dorestad had gelegen, werd in de Middeleeuwen de Noorderwaard genoemd. Het gebied daaromheen werd mogelijk vanaf de 9e eeuw ontgonnen.

Door verzanding van de monding van de Rijn bij Katwijk nam de betekenis van de rivier omstreeks het jaar 1000 sterk af. In 1122 werd de (Kromme) Rijn bij Wijk van de Lek afgedamd om ontginning van de komgronden in het Kromme-Rijngebied (Langbroek) mogelijk te maken. De Kromme Rijn liep toen nog dwars door het latere stadsgebied. De dam lag vermoedelijk ter hoogte van het kasteelterrein. In 1256 kocht graaf Otto II van Gelre de voormalige keizerlijke vronnhof (of 'curtis') te Wijk. Dit betekende een belangrijke stimulans voor de ontwikkeling van de nederzetting. De graaf gaf de vronnhof (de 'Nederhof' aan de Markt) spoedig in leen aan de heren van Abcoude. Deze begonnen omstreeks 1270 met de bouw van een kasteel.

In 1300 kreeg de nederzetting Wijk bij (het kasteel) Duurstede stadsrechten. In het begin van de veertiende eeuw werd aan de Markt een aan Johannes de Doper gewijde kerk gebouwd.

Kasteel voor de afbraak van de kasteelmuren,
A. Rademaker 1665 (bron: HUA)

Waarschijnlijk is kort daarop ter verdediging van de stad begonnen met het aanbrengen van een eerste omwalling in de vorm van een aarden omwalling en -grachting. Voor de omgrachting werd deels gebruik gemaakt van de oude rivierbeddingen. Midden veertiende eeuw werd de stad in oostelijke richting uitgebreid en vermoedelijk werd in dezelfde periode de stad voorzien van een tweede omwalling in de vorm van een stadsmuur met stadspoorten (zoals de Veldpoort) en versterkingstorens. De stadsmuur en omgrachting werden rond 1445 vernieuwd. In grote lijnen was het stratenpatroon van de huidige binnenstad hiermee vastgelegd. In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd kasteel Duurstede de residentie van de bisschoppen van Utrecht. Onder David en Philips van Bourgondië beleefde Wijk bij Duurstede haar meest welvarende tijd. Gesteund door de bisschop begon men met de vergroting van de kerk.

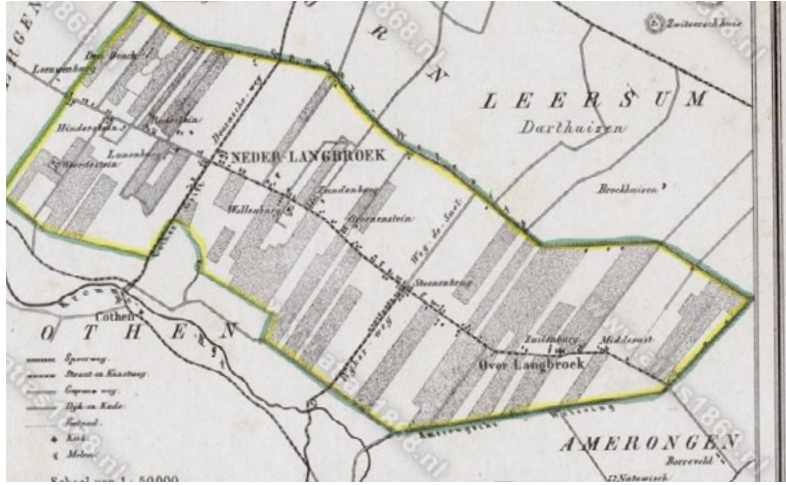
In de tweede helft van de zeventiende eeuw verloor het kasteel haar militair-strategische betekenis. Na de Franse bezetting van 1672-'73 sloopte men de kasteelmuren gedeeltelijk. De bolwerken rond het kasteel werden in 1769 afgegraven en met bomen beplant. Het huidige kasteelpark dateert uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Toen werden ook de stadsmuur en de poorten afgebroken. Een deel van de stadsmuur bleef uiteindelijk gehandhaafd als waterkering langs de Lek. Op die muur waren tuinkoepels gebouwd waar men kon genieten van het uitzicht over het rivierlandschap.

Na een economisch dieptepunt in de eerste helft van de achttiende eeuw klom de stad langzaam uit het dal.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw breidde de beperkte stedelijke nijverheid zich uit door de vestiging van steenfabrieken en een scheepswerf. Akkerbouw en fruitteelt bleven echter nog lang de voornaamste middelen van bestaan. In de eerste helft van de 20ste eeuw had Wijk bij Duurstede voornamelijk een verzorgende functie voor de omgeving (winkels, scholen, veemarkt). Vooral na 1967 heeft de stad zich in noordelijke en westelijke richting sterk uitgebreid, voor een belangrijk deel op historische grond. De Korte Singel werd gedempt. In de binnenstad heeft vrij veel stadsvernieuwing plaatsgevonden.

Zicht op Wijk bij Duurstede vanaf de Lek, J. Philips, 1750 (bron: HUA)

Gemeente Langbroek, 1868
(Gemeente Atlas van
Nederland)

Brink Nederlangbroek
L.P. Serrurier, 1732
(bron: HUA)

* In de Middeleeuwen ontstonden aan de rand van de heuvelrug de zogeheten 'engdorpen': boerengemeenschappen die rond een centraal plein (de 'brink') hun boerderijen en akkers bouwden.)

Langbroek (Overlangbroek en Nederlangbroek) ³

Langbroek was oorspronkelijk een moerassig gebied en werd vanaf de twaalfde eeuw ontgonnen. Vanaf 1122 werd de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd, daarna werd begonnen met de ontginningen in het moerasgebied ten oosten van de rivier, onder andere in het Lange Broek. De Langbroekerwetering werd als ontginningsbasis gegraven. Door de plaatsing van de boerderijen vooraan op de kavels ontstond aan beide zijden van de Langbroekerwetering een min of meer losse lintbebouwing.

In het ontgonnen gebied de Veertighoeven ontstond op het kruispunt van de Cotherweg en de wetering een nederzetting: Nederlangbroek. Voor een kerk was al bij de ontginning een plaats gereserveerd. Bij de keuze van juist deze plek zal de nabijheid van de doorgaande weg tussen het Kromme Rijngebied en de Heuvelrug, de Cother-Doornseweg, die al voor de ontginningen bestond, meegespeeld hebben. Bij de kerk ontwikkelde zich vermoedelijk gaandeweg een dorpje, met een brink als dorpsplein. De eerste vermelding van Overlangbroek dateert uit 1289. Uit de situatie ter plaatse blijkt dat er bij de ontginning geen ruimte voor een kerk was gereserveerd. Er lijkt een ingreep te zijn gedaan in het oorspronkelijk rechte beloop van de Langbroekerdijk en -wetering.

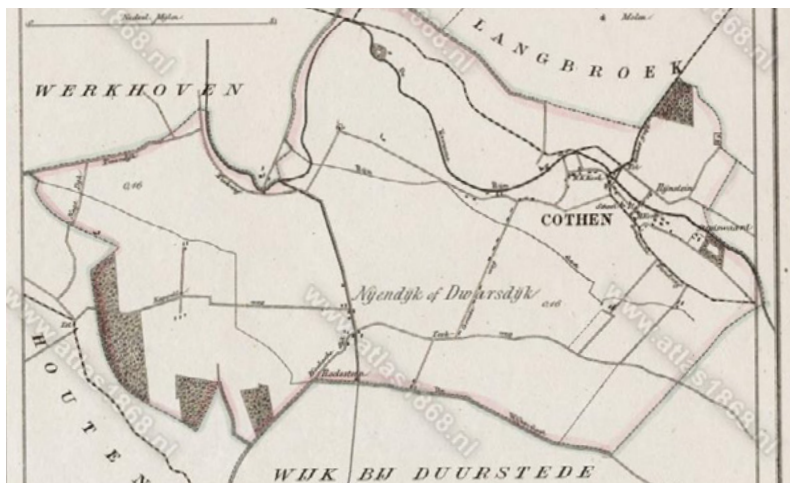
Cothen (en Dwarsdijk) ⁴

Cothen is van oorsprong een gestrekt engdorp* op de oeverwal van de Kromme Rijn. Een belangrijk structurelement vormden de brink of een of meer meenten die vermoedelijk onder meer fungeerden als verzamelplaats van vee. In de late Middeleeuwen ontwikkelde zich in alle dorpen een kleine dorpskern, met als meest markante bebouwing de kerk en verder enkele boerderijen.

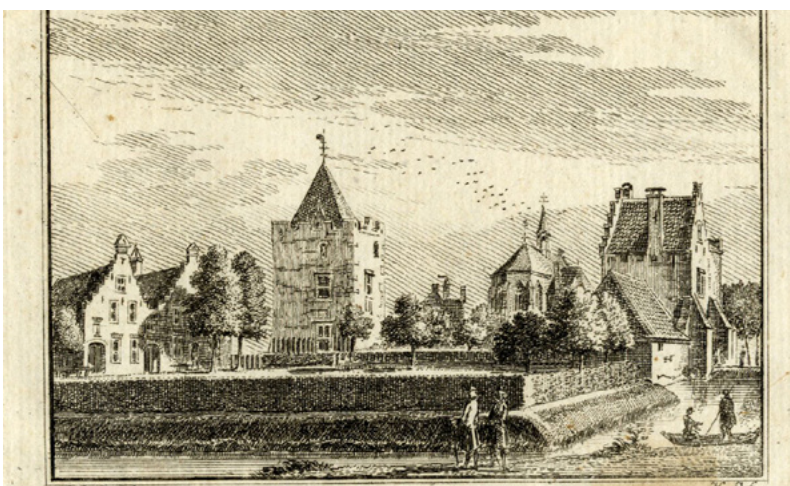
De brink of meent waaraan de kerk werd gebouwd kreeg de functie van centraal dorpsplein.

In de late middeleeuwen werd het gebied rond de brink een verzorgingskern. Er verrezen naast de kerk ook panden voor typische centrumfuncties, zoals een molen, een gerechtshuis, een timmerwerkplaats en een smederij. Direct naast de kerk verrezen in de achttiende eeuw de nog bestaande, maar sterk verbouwde 'kerkehuisjes', als toenmalige vorm van sociale woningbouw. De brink had het karakter van een vrij grote, centrale dorpsruimte. Echter, op zijn laatst in de achttiende eeuw, was het grootste deel van deze ruimte, namelijk het gebied dat thans bekend staat als 'De Boomgaard', in particulier eigendom gekomen en was op de brink zelf bebouwing, waaronder een kleine school (1875), verrezen. De brink-ruimte was daardoor ingeperkt tot het nog steeds als Brink bekend staande pleintje ten westen van de N.H. kerk.

Vanuit het gehucht Dwarsdijk moest men een aanzienlijke afstand afleggen naar een van de dichtstbijzijnde kerken. In de tweede helft van de veertiende eeuw werd besloten om voor dit gebied een eigen kapel te bouwen.

Gemeente Cothen, 1868
(Gemeente Atlas van
Nederland)

Gezicht op het terrein
van het kasteel
Rhijnestein te Cothen,
op de achtergrond het
kerkgebouw. H. Spilman,
1740 (Bron; HUA)

Nabij de nieuwe kapel kwam verder nauwelijks een bebouwingkern tot stand. In Dwarsdijk bleef de bebouwing beperkt tot een enkele boerderij en een tegenover de kapel gelegen smederij. In de negentiende eeuw, toen de katholieken weer openlijk hun geloof mochten uitoefenen, ontstond in Cothen een nieuw centrum na de bouw van een rooms-katholieke kerk. Aanvankelijk in de omgeving van de Hinkerstraat, waar in 1838 de eerste kerk werd gerealiseerd, en daarna rond de Kerkweg, vanaf 1906 toen de kerk uit 1838 werd vervangen door de huidige Petrus en Pauluskerk.

Het katholieke centrum bestond naast de kerk zelf uit de pastorie, een onderwijzerswoning (1899), Sint Carolusschool (1921) en begraafplaats (1856) met neogotische grafkapel (1857). Tussen de Brink en de Kerkweg ontstond later een bebouwingslint met losstaande woonhuizen en winkels. Van daaruit is Cothen verder uitgegroeid tot de huidige omvang.

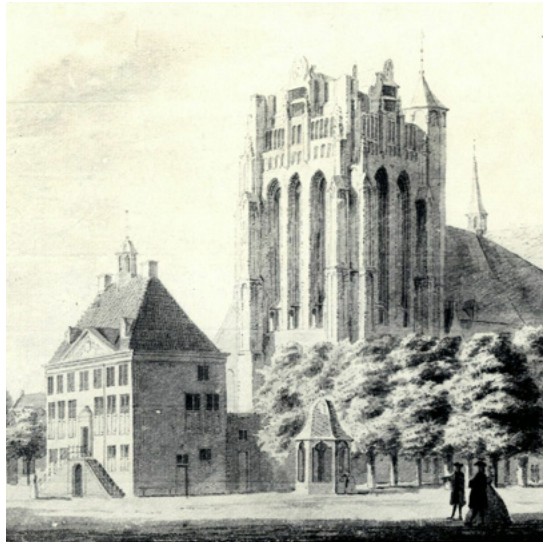
Gemeente Wijk bij Duurstede ⁵

Sinds 1126 lagen de rechten van de huidige gemeente Wijk bij Duurstede bij het Domkapittel, maar in 1795 kwam er een einde aan de heerschappij van de domproost. Na een aantal administratieve veranderingen werden uiteindelijk op 1 januari 1812 de voormalige gerechten Cothen en Dwarsdijk verenigd tot de gemeente Cothen. De gemeente Langbroek ontstond uit de voormalige gerechten Overlangbroek, Nederlangbroek, Sterkenburg en Hardenbroek. Op 1 januari 1818 werden de voormalige gerechten Sterkenburg en Hardenbroek weer losgemaakt van Langbroek om samen de nieuwe gemeente Sterkenburg te vormen.

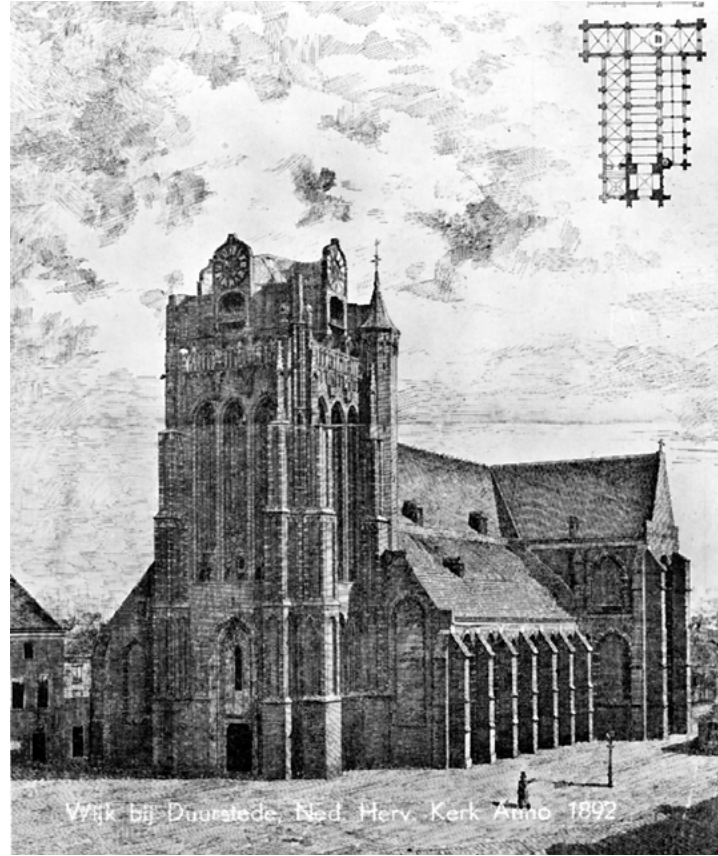
Op 1 januari 1996 werden de gemeentes Langbroek en Cothen samengevoegd met Wijk bij Duurstede tot de gemeente Wijk bij Duurstede. De gemeente Sterkenburg werd in 1857 bij gemeente Driebergen gevoegd.

Huidige omvang gemeente Wijk bij Duurstede

Tekening St. Jan Baptist Kerk of Grote Kerk, C. Pronk, 1728 (bron: HUA)

St. Jan Baptist Kerk of Grote Kerk in Wijk bij Duurstede, 1892 (bron: HUA)

Tekening Markt in Wijk bij Duurstede, J. Bulthuis, 1789 (bron: HUA)

Plattegrond terrein H. Maria Magdalenaklooster (bron: 900 jaar Wijk bij Duurstede)

2. Geloof in de gemeente Wijk bij Duurstede

Wijk bij Duurstede^{6,7,8}

In Dorestad moet één kerk hebben gestaan, die waarschijnlijk op de Heul stond en verwoest is door de Noormannen. Daarna kwam de kerk op het Oude Kerkhof, bij de Steenstraat, de parochiekerk (de St. Anthoniskapel, in 1586 afgebroken).

In het begin van de veertiende eeuw werd een begin gemaakt met de bouw van de huidige kerk aan de Markt die werd gewijd aan St. Johannes de Doper. De St. Jan Baptist (Johannes de Doper) werd in 1366 verheven tot kapittelkerk. Haar opzet is voor een belangrijk deel te danken aan het verblijf van de bisschoppen van Utrecht op kasteel Duurstede. In de eerste helft van de vijftiende eeuw werd het bestaande gebouw vergroot tot een driebeukig hallenschip met houten tongewelven ter lengte van het oude schip en de toren, welke laatste werd afgebroken. In opdracht van bisschop David van Bourgondië werd omstreeks 1486 aangevangen met de bouw van de huidige toren die niet werd afgemaakt. Het is momenteel een onvoltooide kruisbasiliek, waarvan het koor na een brand in 1579 geheel is gesloopt.

Het Heilige Maria Magdalenaklooster is in 1398 gesticht door Willem van Abcoude, heer van Wijk bij Duurstede. Voor deze nieuwe kloosterstichting werd in 1399 door de bisschop van Utrecht en in 1400 door de paus goedkeuring verleend. Met de bouw van het klooster en de kerk werd in 1398 begonnen en was al in 1401 voltooid. Het klooster werd betrokken door zusters uit het dominicanessenklooster van Schönensteinbach in de Elzas. Het klooster, het kerkje, het bouwhuis (de boerderij), het brouwhuis en de overige bijgebouwen lagen in carrévorm gegroepeerd op een driehoekig terrein tussen de tegenwoordige Peperstraat, het Kloosterstraatje, de Plantsoensteeg en de gedempte stadsgracht. Dit terrein behoorde tot het stadsdeel Het Oever, dat kort voor de kloosterstichting binnen de stedelijke ommuring was getrokken.

In de zestiende eeuw ontstonden er spanningen als gevolg van de misstanden in de Rooms-Katholieke Kerk. De Reformatiebeweging, in 1517 te Wittenberg ingezet door Maarten Luther met zijn 95 stellingen, kreeg als gevolg daarvan steeds meer aanhang.

Tekening van de schuilkerk in Wijk bij Duurstede, 1788
(bron: HUA)

In 1573 ging Prins Willem van Oranje over tot het Calvinisme en in 1581 werd door de Staten van Utrecht de uitoefening van de rooms-katholieke eredienst verboden en de gereformeerde leer als enige in de kerk erkend. Het overgrote deel van de bevolking, velen nog aarzelend, sloot zich bij de calvinisten aan. Slechts een klein deel bleef het oude rooms-katholieke geloof trouw, waarvan de openbare uitoefening vanaf 1596 verboden werd. De heiligenbeelden en de wijwatervaten moesten toen uit de kerken worden verwijderd. De St. Johannes de Doperkerk werd een protestantse kerk en ook het H. Maria Magdalenaklooster werd door de Staten van Utrecht in beslag genomen. De zusters mochten er blijven wonen, maar moesten wel bijdragen in het kosten van onderhoud van predikant, koster en schoolmeester.

In 1618 werden enkele tot het klooster behorende huisjes aan de stad verkocht, terwijl sinds 1619 de kloosterrefter door de classis Rhenen-Wijk als vergaderruimte werd gebruikt. In 1640 werden de gebouwen op het kloosterterrein gesloopt.

In 1770 werd aan de Achterstraat een schuilkerk met pastorie gebouwd waar de katholieken uit Wijk hun geloof konden uitoefenen. De schuilkerk bevond zich achter de tuinmuur, de pastorie aan de straatzijde. De schuurkerk werd in 1815 na inspectie afgekeurd omdat deze te bouwvallig en te klein was; men is daar nog tot 1818 blijven kerken.

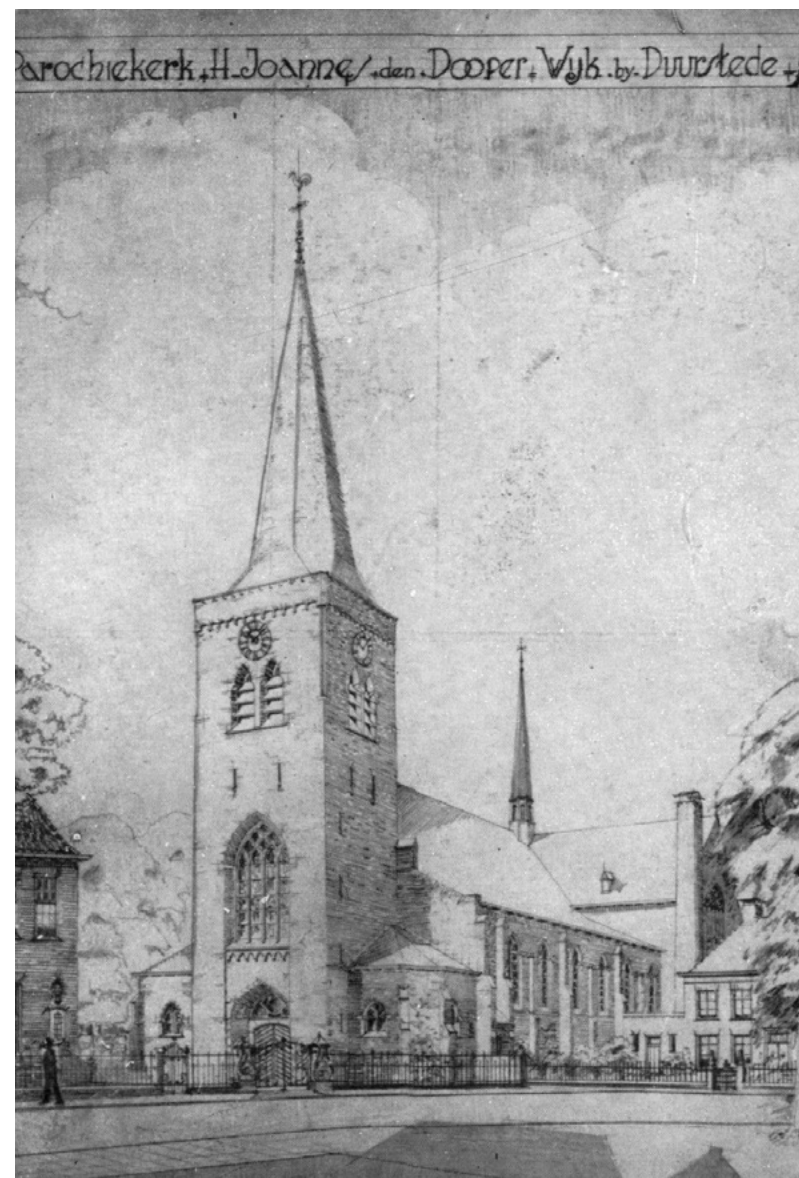
Een belangrijke gebeurtenis, die het geloofsleven beïnvloedde, was de gelijkstelling van alle religies door de Bataafse Republiek in 1798. De hervormde kerk verloor haar bevoorrechte positie. Vanaf dat jaar vond er bijvoorbeeld een herziening van het eigendomsrecht van kerkgebouwen plaats. Zo werden kerktorens wegens hun maatschappelijk-publieke functie bezit van de (stedelijke) overheid, en de kerkgebouwen bezit van de kerkelijke organisatie. Het was tevens de bedoeling dat kerkgebouwen voor een deel ook terug zouden worden gegeven

aan de Rooms-Katholieke Kerk, maar hier kwam in de praktijk weinig van terecht. Ook in Wijk bij Duurstede, waar de katholieken in de meerderheid waren, ontstond een jarenlange strijd om de Grote Kerk. Uiteindelijk werd de Grote Kerk niet aan de katholieken toegewezen en bleef hervormd.

Lambertusgasthuis, waterstaatskerk en pastorie,
foto 1900-1905 (bron: HUA)

In 1816 werd het terrein van het in 1399 gestichte en in 1640 afgebroken H. Maria Magdalenaklooster aan de Klooster Leuterstraat aangekocht voor de bouw van nieuwe parochiekerk en pastorie. In 1817 werd naar ontwerp van Adrianus Tollus (1783-1847) gestart met de bouw van een nieuwe rooms-katholieke kerk, een waterstaatskerk, en een blokvormige pastorie. In 1818 werd ook een armenhuis gebouwd en nog in dat jaar afgerond. De kerk en pastorie werden ook in dat jaar in gebruik genomen. Echter, de financiële middelen van de pastoor en het kerkbestuur waren niet toereikend om de bouw van de kerk geheel te voltooien. Vanaf 1819 kwam de bouw stil te liggen en in 1833 werd het werk alsnog afgerond. In 1907 werd de kerk uitgebreid met een nieuw koor met zijkapellen en dwarschip in neogotische stijl naar ontwerp van W. te Riele. Omstreeks 1937 werd het oude schip door een nieuw vervangen en voorzien van een westtoren, eveneens in neogotische stijl naar ontwerp van de Deventer architect A. Vosman (een leerling van Te Riele). Het in neobarokstijl uitgevoerde hek langs de kerk uit 1938 is door dezelfde architect ontworpen.

Ontwerptekening A. Vosman voor de R.K. kerk St. Jan Baptist in Wijk bij Duurstede

Nabij de kerk vestigden zich in 1858, na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, een afdeling van de congregatie van Zusters van Liefde uit Tilburg: het Liefde- of St.-Lambertusgesticht. Deze Zusters legden zich speciaal toe op de zorg voor arme kinderen, zieken en ouden van dagen. In Wijk bij Duurstede voerden zij vanaf 1860 het beheer over het R.K. Armhuis, dat dienst deed als ziekenzaal en bejaardenhuis (Klooster Leuterstraat 33). In 1899 werd naar een ontwerp van de bekende architect Alfred Tepe (1840 - 1920) een nieuwe vleugel in neogotische stijl gerealiseerd (Klooster Leuterstraat 31). Deze aanbouw herbergde onder meer een regentenkamer, drie ruime kamers voor inwonende gasten en een op de zolder een aantal cellen voor de zusters. Aan de achterzijde bevond zich een kleine kapel. Tegelijkertijd kreeg de jongensschool een nieuw onderkomen in een pand aan de overzijde van Kloosterleuterstraat (nr. 24), waarbij het aangrenzende huis (nr. 26) werd ingericht als onderwijzerswoning. De meisjesschool werd in 1902 ondergebracht in een nieuw gebouw op de hoek van de Walplantsoen en de Plantsoensteeg.

Tot het begin van de negentiende eeuw begroeven ook de katholieken van Wijk hun doden in de Grote Kerk. Aan deze praktijk kwam een einde toen men de beschikking kreeg over een eigen kerk aan de Klooster Leuterstraat. Na de wijding van het kerkhof op 15 juni 1820 werden de kerk en het omliggende kerkhof als begraafplaats voor de katholieke gemeenschap in gebruik genomen. In 1827 kwam een nieuwe wetgeving tot stand die het begraven in kerken en kapellen verbood en elke gemeente verplichtte tot de aanleg van een algemene begraafplaats voor alle kerkelijke gezindten. In 1828 werd een algemene begraafplaats aan de Steenstraat ingericht met een eigen afdeling voor de katholieken. In 1849 werd op deze afdeling een kleine gebedskapel gebouwd (een nieuwe St. Anthonie-kapel ter plaatse van de oude die in 1586 was afgebroken). De begraafplaats is heringericht, de gebedskapel is afgebroken, maar de ingangspoort naar de begraafplaats is nog aanwezig. In 1898 kwam het tot de aanleg van een R.K. Begraafplaats, eveneens aan de Steenstraat.

Een nieuwe wetgeving voor het Lager Onderwijs uit 1902 en 1917 noodzaakte het kerkbestuur, dat tevens fungeerde als schoolbestuur, tot een andere opzet van de R.K. Jongens- en de R.K. Meisjesschool. Het bestaande gebouw van de meisjesschool uit 1902 aan de Plantsoensteeg (St. Jozef), dat in 1913 als onvoldoende was beoordeeld door de gezondheidscommissie, werd in de jaren 1919-1922 gerenoveerd en met twee lokalen uitgebreid. Tegelijkertijd gaf het kerkbestuur opdracht tot de bouw van een nieuwe school met gymnastieklokaal voor de R.K. Jongensschool (St. Antonius) aan het Plantsoen. In het oude schoolgebouw aan de Klooster Leuterstraat werd in 1948 een Fröbelschool geopend. De scholen werden tot 1956 geleid door de zusters van het Liefdegesticht, het gesticht is in 1956 opgeheven.

Er moet nog een remonstrantse kerk bestaan hebben in Wijk bij Duurstede, maar slechts korte tijd en informeel.

In de Volderstraat is een weinig aanzienlijke synagoge gevestigd geweest. Een gevelsteen vermeldde als jaar van oprichting 1808. In 1923 is het gebouwtje verkocht en tot woonhuis ingericht.

Hervormde kerk Nederlangbroek 1900-1906 (bron: HUA)

Hervormde kerk Overlangbroek 1900-1906 (bron: HUA)

Langbroek (Overlangbroek, Nederlangbroek)

In de dorpskernen van Over- en Nederlangbroek waren de kerkgebouwen de grootste en belangrijkste gebouwen. De kerk van Nederlangbroek aan de Brink is vermoedelijk in de 12e eeuw als dochterkerk van Doorn gesticht. De parochie omvatte het gehele ontginningsgebied (een gebied groter dan de huidige gemeente). Tussen 1333 en 1337 werd de parochie van Overlangbroek, waar ook een kerk gebouwd werd, afgesplitst. Sinds de Reformatie, in 1580, zijn beide kerken Nederlands Hervormd.

Het kerkgebouw in Nederlangbroek is in oorsprong waarschijnlijk omstreeks 1500 gebouwd. Slechts de toren dateert nog uit deze periode, in 1772 is de zaalkerk grotendeels vernieuwd. Het schip, dat oorspronkelijk lager en smaller was, is in 1870 herbouwd. Achter de kerk ligt een begraafplaats die in 1871 is opengesteld. De oude pastorie is in 1938 vervangen door een nieuwe pastorie, ontworpen door de architect H.A. Meijerink.

Het kerkgebouw in Overlangbroek is waarschijnlijk rond 1439 gebouwd en is gelegen in een bocht van de Langbroekerwetering op een enigszins verhoogd terrein.

Slechts de toren dateert nog uit deze periode, de eenvoudige zaalkerk dateert uit de 19e eeuw en het aangebouwde portaal met consistoriekamer uit 1913. De naast de kerk gelegen pastorie dateert uit 1885. Achter de kerk ligt een klein kerkhof.

In 1910 is de kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Langbroek (OGGiN) aan de Cotherweg 25 gebouwd. Dit is een eenvoudig gebouw in een sobere architectuur, kenmerkend voor het Gereformeerde geloof. Het portaal aan de voorzijde dateert uit 1974. In 1979 en 2018 werd het kerkgebouw aan de achterzijde verlengd. In 2018 is er tevens aan de linkerzijde een zijbeuk toegevoegd

Kerk van de Gereformeerde Gemeente aan de Cotherweg in Langbroek, voor de verlenging. (bron: RAZU)

Tekening van de Agneskerk in Cothen, 1755-1773, J. van Hiltrop (bron: HUA)

Cothen (en Dwarsdijk) ¹⁰

Het kerkgebouw aan de Brink in de oude dorpskern van Cothen dateert vermoedelijk uit de twaalfde eeuw en was gewijd aan de H. Agnes. In de veertiende eeuw werd de kerk op het koor na verwoest. Aan het einde van de veertiende eeuw werd het nog resterende gedeelte hersteld en in gebruik genomen als kerk. In 1520 is de laat-gotische sacristie aangebouwd, met daaronder een crypte, bedoeld als grafkelder voor de bewoners van Rhijnestein. Het huidige aanzien kreeg de kerk in 1890, toen het schip aan de westzijde met twee traveeën werd verlengd.

Achter de kerk, aan de Kromme Rijn, kwam in 1848 een pastorie. Het kerkhof is omstreeks 1885 gesloten.

Tijdens de Reformatie in 1580 werd het kerkgebouw een protestantse (Hervormde) kerk. Het overgrote deel van de bevolking bleef katholiek. Oogluikend werd toegestaan dat katholieke diensten werden gehouden in boerderijen, particuliere huizen of in de kapel van kasteel Rhijnestein.

In de tweede helft van de veertiende eeuw kreeg het gehucht Dwarsdijk een eigen kapel. De meest gunstige plek om de kapel te bouwen was de wegkruising van de Dwarsdijk (huidige Smidsdijk) en de Kapelleweg, die er zijn naam aan heeft ontleend. De kapel is niet uitgegroeid tot de kerk van een afzonderlijke parochie. Integendeel, het aantal gebruikers van de kapel bleek te gering om het gebouwtje te onderhouden. Omstreeks 1600 bevond de kapel zich reeds in vervallen toestand en is toen afgebroken.

In 1835 richtte het kerkbestuur een verzoekschrift aan de Koning om toestemming te krijgen voor de bouw van een nieuwe kerk.

In 1838 werd aan de Hinkerstraat een nieuw kerkgebouw in gebruik genomen, dit was een kleine kerk zonder toren. Het overgrote deel van Cothen was katholiek gebleven, de kerk was daarom al snel te klein. In 1906 werd de kerk uit 1838 vervangen door de huidige en grotere Petrus en Pauluskerk met pastorie aan de Kerkweg, ontworpen door de architect W. te Riele uit Deventer. Het katholieke centrum bestond naast de kerk zelf uit de pastorie, een onderwijzerswoning (1899), Sint Carolusschool (1921) en begraafplaats (1856) met neogotische grafkapel (1857).

De Sint Agnuskerk uit Cothen is in de 19e eeuw aan de voorzijde uitgebreid. (bron: RAZU)

R.K. kerk in Cothen, ca 1948 (bron: RAZU)

R.K. kerk omstreeks 1920 - 1940 (bron: RAZU)

Bronnen

Gemeente Wijk bij Duurstede

1. Kolman et al, Monumenten in Nederland, Utrecht, 1996
2. Citaat uit: Kolman et al, Monumenten in Nederland, Utrecht, 1996. p.295-296
3. Ginkel-Meester van, S., Kooiman, M., Langbroek, geschiedenis en architectuur, 1990
4. Ginkel-Meester van, S., Vernooij, A., Cothen, geschiedenis en architectuur, 1992
5. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Cothen>, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Langbroek_\(plaats\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Langbroek_(plaats))

Geloof in gemeente Wijk bij Duurstede

6. Gaasbeek, F., Geloven en bouwen na de Reformatie Wijk bij Duurstede, Jaarboek Oud-Utrecht 2000, p. [125]-162.
7. Gaasbeek, F., Het dominicanessenklooster Maria Magdalena, in: Eerden-Vonk, Wijk bij Duurstede 700 jaar stad, 2000.
8. Olde Meierink, B., Gaasbeek, F., Wijk bij Duurstede, geschiedenis en architectuur, 1991
9. Ginkel-Meester van, S., Kooiman, M., Langbroek, geschiedenis en architectuur, 1990
10. Ginkel-Meester van, S., Vernooij, A., Cothen, geschiedenis en architectuur, 1992

Beeldverantwoording

- Beeldbank Het Utrechts Archief (HUA)
- Beeldbank Regionaal Archief Zuid Utrecht (RAZU)

Legenda

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Topensemble (Catharijne Convent)
- Rijksbeschermd stads- of dorpsgezicht

Kernwaarden

1. De Grote Kerk in Wijk bij Duurstede uit 1366 is gebouwd kort voordat de omwalling werd aangelegd ter verdediging van de vestingsstad.
2. De Sint Agneskerk in Cothen (esdorp) en de Hervormde Kerk in Nederlangbroek (ontginningsdorp) staan op kenmerkende locaties aan de brinken.
3. De Grote Kerk, de Agneskerk en de twee Hervormde kerken in Langbroek en Overlangbroek zijn allemaal voor de Reformatie als rooms katholieke kerken gebouwd en werden daarna protestants. Bij de Grote Kerk in Wijk bij Duurstede is dit het beste afleesbaar. In Wijk bij Duurstede heeft een schuilkerk gestaan, maar deze is afgebroken.
4. In Cothen en Wijk bij Duurstede is, ook na de Reformatie, een groot deel van de bevolking katholiek gebleven. Hier zijn begin negentiende eeuw rooms katholieke kerken gebouwd die rond de eeuwwisseling werden vervangen door grotere kerkgebouwen, beiden naar oorspronkelijk ontwerp van W. te Riele uit Deventer. In Wijk bij Duurstede is de rooms katholieke kerk en pastorie gebouwd op het voormalige terrein van het Maria Magdalenaklooster aan de Klooster Leuterstraat, in Cothen

aan de Kerkweg. Op beide locaties ontstond een katholiek centrum, o.a. met scholen en onderwijzerswoning. In Wijk bij Duurstede maakte het Liefde- of St.-Lambertusgesticht een belangrijk onderdeel uit van het katholieke centrum.

5. In Langbroek domineert de protestantse denominatie. Hier is rond de eeuwwisseling geen rooms katholieke kerk gebouwd, zoals in vele plaatsen, maar een Gereformeerde kerk.

Kerkenpaspoorten

Voor de 7 oorspronkelijke gebedshuizen is een paspoort opgesteld met daarin de waarden die het kerkgebouw voor Wijk bij Duurstede vertegenwoordigt. Bij de inventarisatie is ingegaan op de volgende categorieën:

- Cultuurhistorische waarden
- Bouwhistorische waarden
- Architectuurhistorische waarden
- Ensemblewaarden (omschrijft de waarde van een gebouw en de meerwaarde door de samenhang van objecten in de omgeving of de samenhang met het interieur)
- Interieurwaarden

De paspoorten zijn te vinden in bijlage 1 en zijn gebaseerd op literatuuronderzoek en eigen waarnemingen van cultuurhistoricus Lotte Zaaijer.

“Wij zouden het fijn vinden als we handvatten krijgen voor nieuwe mogelijkheden en ideeën om het kerkgebouw respectvol te gebruiken”.

4. Feiten en cijfers

Voor dit onderzoek is een kerkenlijst opgesteld. Deze lijst bestaat uit 7 van oorsprong religieuze gebouwen die allen nog in religieus gebruik zijn. Binnen de gemeente Wijk bij Duurstede zijn er enkele geloofsgemeenschappen die geen eigen gebouw bezitten. In dit hoofdstuk worden feiten en cijfers gepresenteerd die betrekking hebben op de 7 religieuze gebouwen.

Functioneel gebruik

Op het moment van onderzoek (2023) zijn alle 7 religieuze gebouwen binnen de gemeente Wijk bij Duurstede in religieus gebruik en is er geen sprake van transitie, herbestemming of leegstand.

Functies van kerken

● Religieus gebruik

- 1 Grote Kerk
- 2 Heilige Johannes de Doper
- 3 St Agneskerk
- 4 Heilige Petrus en Pauluskerk
- 5 Hervormde kerk
- 6 Hyacinthuskerk
- 7 Oud Gereformeerde Gemeente

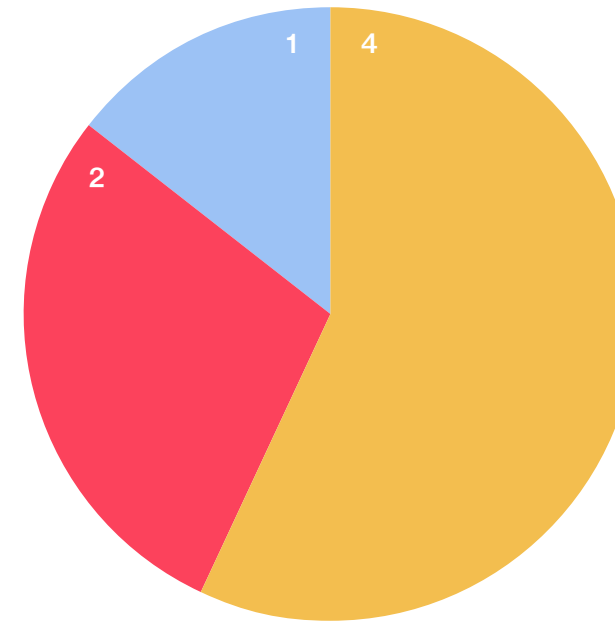

Denominaties

De kerken binnen de gemeente Wijk bij Duurstede behoren tot verschillende denominaties. Er zijn twee Rooms-Katholieke kerken; de Heilige Johannes de Doper in Wijk bij Duurstede en de Heilige Petrus en Pauluskerk in Cothen. De overige kerken zijn Protestants.

Van oorsprong waren er veel Hervormde kerken. Sinds de fusie van de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in 2004 vormen beide genootschappen één kerkverband: de Protestantse Kerk in Nederland (PKN).

Bij het ontstaan van de PKN ontstond ook een nieuwe denominatie: de Hersteld Hervormde Kerk. De Hersteld Hervormde Kerk kan gerekend worden tot de bevindelijk gereformeerde stroming. Zowel de Oud Gereformeerde Gemeente in Langbroek als de Hervormde Kerk in Langbroek vallen onder deze denominatie.

Denominaties

- Rooms-Katholieke Kerk
- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Bevindelijk gereformeerd

“Geen idee wat onze functie kan zijn buiten de kerkgemeenschap. Wel interessant om te weten waar behoefte aan is en hoe wij onze dienstverlening daarop aan zouden kunnen sluiten.”

Denominaties

- Rooms-Katholieke Kerk
- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Bevindelijk gereformeerd

- 1 Grote Kerk
- 2 Heilige Johannes de Doper
- 3 St Agneskerk
- 4 Heilige Petrus en Pauluskerk
- 5 Hervormde kerk
- 6 Hyacinthuskerk
- 7 Oud Gereformeerde Gemeente

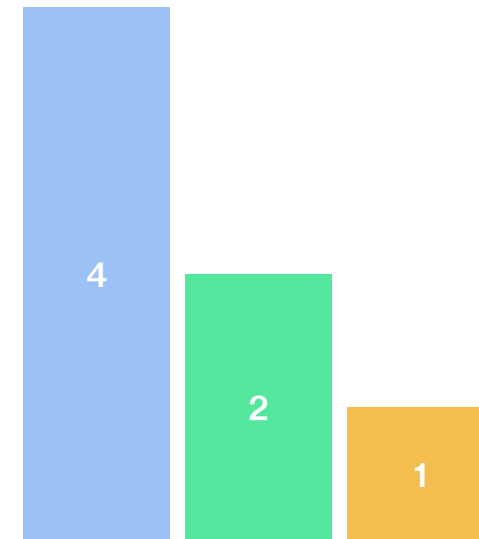

Bouwperiode

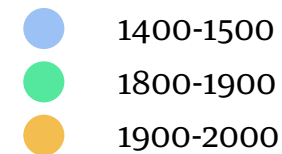
De kerken in Wijk bij Duurstede zijn in verschillende bouwperioden tot stand gekomen. Vier kerken zijn eeuwenoud en dateren uit de 14e en 15e eeuw.

1. De bouw van de Grote Kerk gaat terug tot in de 14e eeuw, toen op de plaats van de huidige kerk een kleine éénbeukige kruiskerk werd gebouwd. Deze kerk werd omstreeks 1365 in gebruik genomen en was gewijd aan Johannes de Doper.
2. De hervormde Hyacinthuskerk in Overlangbroek dateert uit de late 14e eeuw, begin 15e eeuw. Het schip en de toren zijn nog in oorspronkelijke staat.
3. De Agneskerk in Cothen is in het midden van de 15e eeuw door de Heren van Rhijnestein herbouwd als kruiskerk.
4. De eenvoudig gebouwde gotisch Hervormde kerk dateert van het einde van de 15e eeuw.

Ruim drie eeuwen later werden de Heilige Petrus en Pauluskerk in Cothen en de Heilige Johannes de Doper in Wijk bij Duurstede ontworpen en gebouwd. Tot slot werd in het begin van de 20e eeuw de kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente in Langbroek gebouwd. In 2018 is deze uitgebreid.

Bouwperiode

“Mensen voelen zich vertrouwd met het gebouw, het voelt voor velen als thuiskomen. Zeker voor de mensen die van oudsher hier al komen”.

Bouwperiode

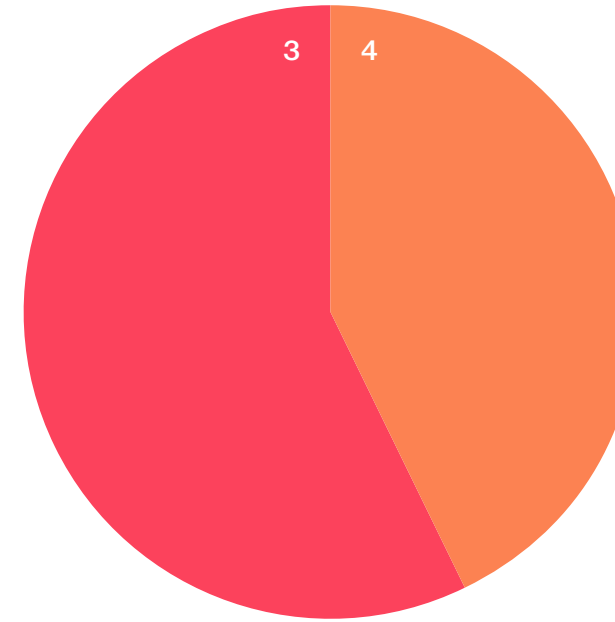
- 1400-1500
- 1800-1900
- 1900-2000

- 1 Grote Kerk
- 2 Heilige Johannes de Doper
- 3 St Agneskerk
- 4 Heilige Petrus en Pauluskerk
- 5 Hervormde kerk
- 6 Hyacinthuskerk
- 7 Oud Gereformeerde Gemeente

Monumentale status

In de gemeente Wijk bij Duurstede zijn 3 kerkgebouwen aangewezen als gemeentelijk monument, daarbij zijn er 4 kerken met de status van rijksmonument. Op het kaartje hieronder is de status van deze kerkgebouwen aangegeven.

Monumentale status

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument

“Als kerk willen wij het evangelie verspreiden. Het behoud van het kerkgebouw is geen doel op zich. Echter als wij zouden beslissen om geen gebruik meer te maken van dit gebouw, verliezen wij onze gemeenschap. Onze leden zijn gehecht aan dit gebouw”.

Monumentale status

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument

- 1 Grote Kerk
- 2 Heilige Johannes de Doper
- 3 St Agneskerk
- 4 Heilige Petrus en Pauluskerk
- 5 Hervormde kerk
- 6 Hyacinthuskerk
- 7 Oud Gereformeerde Gemeente

5. Onderzoeksresultaten: Beleidskader

Beleidskaders gemeente Wijk bij Duurstede

Omgevingsvisie

Op 6 juli 2021 stelde de gemeenteraad van Wijk bij Duurstede de omgevingsvisie stedelijk gebied vast. De omgevingsvisie heeft betrekking op de drie kernen in de gemeente Wijk bij Duurstede. Voor het gebied buiten de kernen lag er al een omgevingsvisie: de omgevingsvisie Kromme Rijngebied uit 2017. De omgevingswet, die op 1 januari in werking is getreden, schrijft voor dat iedere gemeente in Nederland uiterlijk drie jaar na de inwerkingtreding van de wet één omgevingsvisie moet hebben. De twee documenten moeten worden samengevoegd tot één omgevingsvisie en wordt zo opgesteld dat het voldoet aan alle eisen van de omgevingswet en onderdeel wordt van de beleidscyclus. De omgevingswet schrijft voor dat delen van de erfgoedverordening worden verplaatst naar het omgevingsplan. Daarvoor is ook een deel visie nodig, bijvoorbeeld over hoe we willen omgaan met onze kerken en/of monumenten. De Toekomstverkenning religieus erfgoed wordt een bouwsteen van de omgevingsvisie zodat het belang en de waarden van het religieus erfgoed in de verschillende relevante onderdelen van de omgevingsvisie wordt erkend.

Het integrale karakter van de (ontwerp) Omgevingsvisie Wijk bij Duurstede biedt kansen voor de Toekomstverkenning religieus erfgoed om vanuit cultuurhistorisch waardevol religieus erfgoed een verbinding te maken met verschillende opgaven uit andere sectoren en deze ook met elkaar te verbinden.

Erfgoedverordening

De gemeente hanteert de Erfgoedverordening Wijk bij Duurstede 2023, vastgesteld op 12 december 2023, voor de bescherming van gemeentelijke monumenten. Hierin staan voorschriften en regels met betrekking tot cultureel erfgoed, zowel voor monumenten, archeologie als het cultuurlandschap. De regels uit de erfgoedverordening die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving moeten voor eind 2031 opgenomen zijn in het omgevingsplan.

Erfgoedbeleid

De gemeente heeft nog geen erfgoedbeleid en wil dit wel gaan opstellen. De gemeente wil een erfgoedbeleid opstellen. De bescherming en cultuurhistorische waarden van het religieus erfgoed zoals verwoord in de Toekomstverkenning kunnen hier onderdeel van worden.

Beleidskader maatschappelijke accommodaties

Op 12 oktober 2021 heeft de gemeenteraad het beleidskader maatschappelijke accommodaties vastgesteld. Dit beleidskader creëert de juiste randvoorwaarden voor (de ontwikkeling van) maatschappelijke activiteiten en een goed voorzieningenniveau in het algemeen.

Het beleidskader richt zich op de afstemming tussen vraag en aanbod van maatschappelijke accommodaties op de terreinen sport en bewegen, sociaal-maatschappelijk, onderwijs en welzijn en zorg. Het heeft betrekking op alle gebouwen (met buitenvoorzieningen) waarin deze maatschappelijke functies worden georganiseerd. De gemeente heeft ten aanzien van deze functies een wettelijke taak (zoals bijvoorbeeld onderwijshuisvesting) of een reële invloed op en zeggenschap over realisatie, spreiding, kwaliteit en/of het gebruik ervan. Het behouden van functies in de kernen vraagt een andere manier van omgaan met maatschappelijke accommodaties. Niet het ad-hoc oplossen, maar integraal zoeken naar duurzame oplossingen.

In plaats van een beleidskader met een vastgestelde planning van maatregelen, biedt dit beleid een denk- en werkwijze waarmee we als gemeente regie kunnen voeren. Hiervoor is een leidraad met afwegings- en uitvoeringskader ontwikkeld. Ook is een globale uitvoeringsagenda opgesteld en opgenomen in het beleidskader.

Van belang vanuit het sociaal domein

- Maatschappelijke Agenda 2023: beleidskader voor het hele sociaal domein. Zet o.a. in op het versterken van eigen draagkracht en preventie / vroegsignalering. En op meer ondersteuning van inwoners naar elkaar.
- Armoedebeleid: regelingen voor minima, preventie etc.

Provinciaal beleid

Voor het ondersteunen van restauratie van rijksmonumenten beschikt de provincie Utrecht over het Fonds Erfgoedparels. Dit fonds is specifiek ingesteld om bij te dragen aan de restauratie van Rijksmonumenten binnen onze provincie die geen woonhuis zijn. De provincie heeft ook het programma ‘verduurzaming monumentale kerken’ ontwikkeld.

Een programma speciaal voor historische monumentale kerkgebouwen die nog als kerk in gebruik zijn. Met dit programma kunnen zij kerkbesturen helpen om verantwoord om te gaan met energie. Zo kunnen de exploitatiekosten worden verlaagd en kan de kerk comfortabel worden gehouden, in hete zomers en in koude winters.

Instandhouding kerkgebouwen

In de Erfgoedwet (2016) is vastgelegd hoe met ons erfgoed wordt omgegaan, wie welke verantwoordelijkheden daarbij heeft en hoe het toezicht daarop wordt uitgeoefend. Ook is in de wet vastgelegd dat eigenaren een plicht hebben om hun monument in stand te houden. Gemeenten zien hierop toe. Ook kan er voor de instandhouding van rijksmonumenten subsidie bij de rijksoverheid worden aangevraagd.

Alle rijksmonumentale kerkgebouwen in de gemeente Wijk bij Duurstede maken gebruik van de door het Rijk ingestelde Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM). Ondanks het in 2019 verhoogde subsidiepercentage (van 50% naar 60%) is het eigen aandeel (40% + eventuele niet-subsidiabele kosten) een knelpunt voor de kerkeigenaren.

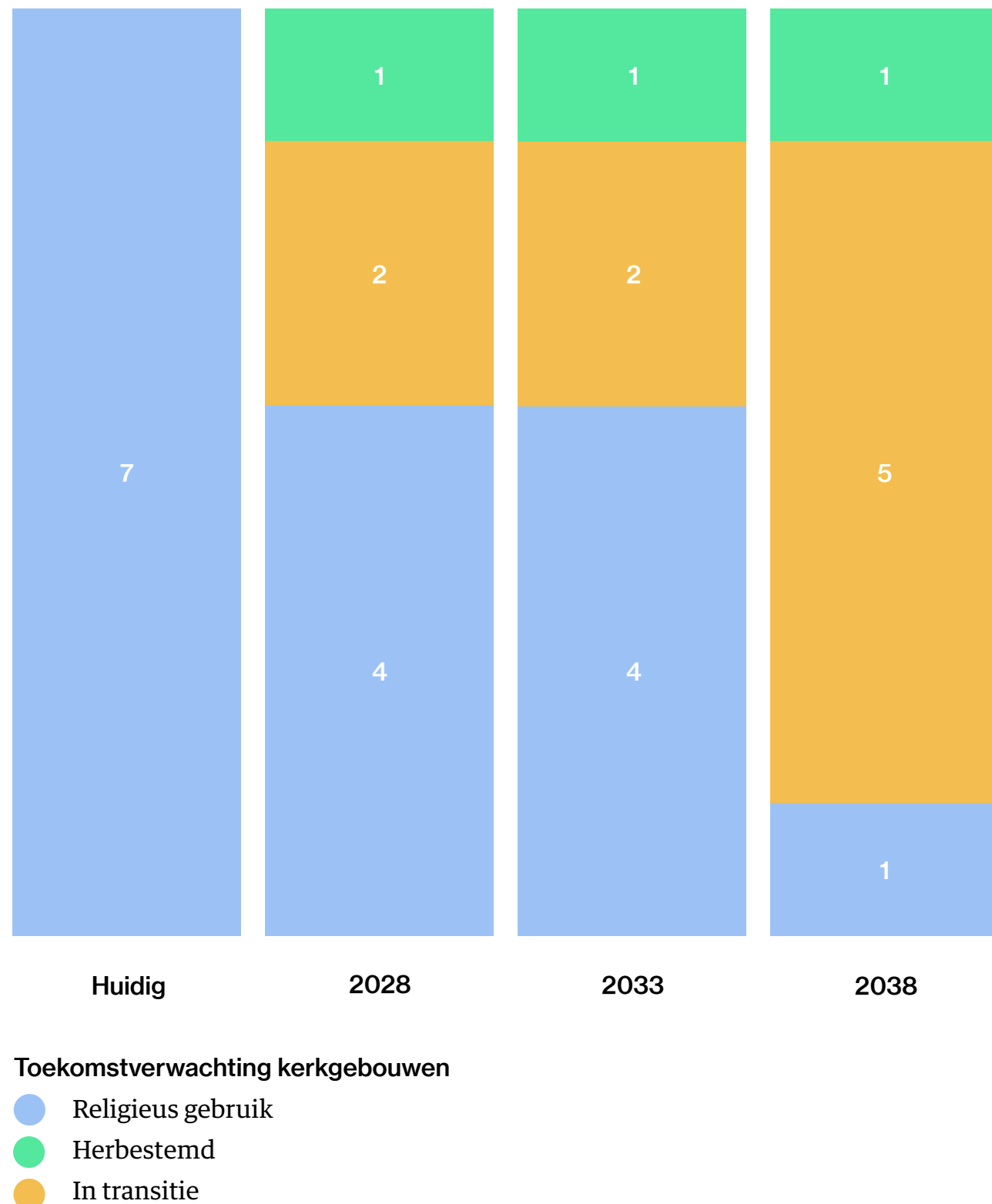
Neven- en herbestemming kerkgebouwen

Voor zowel rijksmonumentale kerkgebouwen als voor cultuurhistorisch van belang zijnde kerkgebouwen kan een beroep worden gedaan op de subsidieregeling van het Rijk: de stimulering herbestemming monumenten. Op basis van deze regeling kan 70% subsidie worden aangevraagd voor een haalbaarheidsonderzoek voor de bij- en herbestemming van een kerkgebouw (en van andere monumenten). Deze regeling staat ook open voor een subsidie ten behoeve van een duurzaamheidsonderzoek.

Verduurzaming kerkgebouwen

De subsidieregeling duurzaam maatschappelijk vastgoed (DUMAVA) komt eigenaren van bestaand maatschappelijk vastgoed tegemoet in de kosten om te verduurzamen. In het voorjaar van 2024 is de eerstvolgende ronde om hiervoor een aanvraag in te dienen. Veel bedrijven en instellingen zijn wettelijk verplicht om energiebesparende maatregelen te nemen die zich in vijf jaar of minder terugverdienen. Kerkelijk onroerend goed is hier niet van uitgezonderd. Echter voor kerkgebouwen waarvan het energieverbruik beneden de drempelwaarde van 50.000 kWh elektriciteit of 25.000m³ aardgas per jaar blijven, geldt geen energiebesparingsplicht. (bron:rvo.nl)

6. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting

Minder dan de helft van het huidige religieuze erfgoed is over 10 tot 15 jaar nog met zekerheid in religieus gebruik

Door de ontkerkelijking is de toekomst voor veel kerken in Nederland onzeker. In Wijk bij Duurstede speelt onzekerheid over de toekomst ook. De snelheid waarmee en de mate waarin dit zich manifesteert, lijkt in Wijk bij Duurstede wel gematigder vergeleken met hoe het gemiddeld in Nederlandse gemeenten gaat. Desondanks staat het religieus erfgoed de komende jaren onder grote druk en is er een noodzaak tot handelen en het creëren van bewustzijn hierover.

Op basis van de gesprekken met de kerkeigenaren mag verwacht worden dat over 15 jaar met zekerheid nog 1 en misschien 2 van de onderzochte 6 gebedshuizen, in de huidige vorm de religieuze functie zal behouden. De Oud Gereformeerde Gemeente heeft niet aan het onderzoek deelgenomen met het argument dat het momenteel zeer goed gaat met de gemeenschap en de toekomstverwachting is dat het zo blijft. Deze gebedshuizen zijn merendeels vitale gemeenschappen en zullen naar verwachting stabiel blijven of zelfs groeien.

Met deze informatie kan worden geconcludeerd dat over 15 jaar iets minder dan 50% van de religieuze gebouwen nog een religieuze functie zal hebben.

Het komt voor dat religieuze gemeenschappen die nu geen eigen gebouw bezitten een leegkomend kerkgebouw kopen. In dat geval behoudt het kerkgebouw alsnog de religieuze functie.

De verwachting is dat er in Wijk bij Duurstede de komende 15 jaar, als er niets gebeurt (zoals bijvoorbeeld tijdig nevenbestemmingen aantrekken naast de religieuze functie), 4 tot 5 religieuze gebouwen leeg of te koop komen of getransformeerd worden. Voor deze gebouwen is de toekomst onzeker vanwege een krimpende kerkgemeenschap en oplopende onderhouds- en energiekosten.

Toekomst monumentale kerken in religieus gebruik

De gemeente Wijk bij Duurstede kent 4 rijksmonumentale kerken, die allen nog in religieus gebruik zijn. Dit zijn: de Grote Kerk, de Sint Agneskerk, de Hervormde kerk en de Hyacinthuskerk. De eigenaren geven aan dat de kosten voor energie en onderhoud steeds zwaarder gaan drukken.

*5 Kerkenvisies feiten en inzichten, programma Toekomst Religieus Erfgoed

De meeste van deze gebouwen zijn tot nu toe qua gebruik weinig flexibel inzetbaar en er ontbreken moderne faciliteiten. Echter, om diverse redenen van hechting, is het voor de eigenaren en hun kerkgemeenschappen ondenkbaar en moeilijk voorstelbaar om deze gebouwen niet in stand en in gebruik te houden.

De gemeente Wijk bij Duurstede heeft ook nog 3 gemeentelijke monumenten die anno 2023 allen in religieus gebruik zijn. Het merendeel van de eigenaren van de gemeentelijke monumenten geeft eveneens aan dat het in stand houden van deze kerkgebouwen steeds zwaarder wordt.

“Omdat kerken in de regio proberen met de tijd mee te gaan om jeugd aan te trekken. Bijvoorbeeld, door het vervangen van een preekstoel voor een podium, zijn wij de laatste tijd een soort van toevluchtsoord geworden voor de oudere generatie”.

Urgentie om actie te ondernemen

Of een kerk bedreigd wordt in het voortbestaan, hangt grotendeels af van de toekomstverwachting van de gebruiker. Dit geldt zowel voor een bestendige toekomst in het huidige religieuze gebruik, als voor ombuiging naar een combinatie- of nevengebruik en herbestemming. Niet alle kerken hebben een heldere toekomstverwachting.

Kerkgemeenschappen worstelen met het bepalen van beleid voor de toekomst van hun kerkgebouwen in het licht van afnemende ledenaantallen, vergrijzing en dalende inkomsten. Emoties voeren de boventoon en worden verschillend ervaren. Ook zijn er de afgelopen jaren allerlei onverwachte ontwikkelingen op de kerken en de maatschappij afgekomen, zoals de wereldwijde coronacrisis (2019 - 2022) en de hoge energieprijzen, die noodgedwongen veranderingen in gang hebben gezet. Een daarvan is het fenomeen van streaming en vanuit huis de dienst volgen. In sommige kerken is daardoor de krimp van de gemeenschap en de afname van het kerkbezoek op zondag versneld. In andere kerken is de discussie gestart over anders kerk zijn en wordt er actief nagedacht over nieuwe toekomstperspectieven.

Nadenken over de toekomst van kerken en andere gebedshuizen verdient zorgvuldigheid. De gebouwen liggen mensen na aan het hart. Dat komt onder andere omdat mensen de gebouwen vanuit allerlei perspectieven van belang vinden: als huis van het Woord & Gebed, als plaats van samenkomst, als baken in de buurt, als plek van ‘zijn’, economisch, als vastgoed object en als kristallisatiepunt van cultuur*5.

Hoe urgent het is om actie te ondernemen, vanuit een breder maatschappij-perspectief, hangt samen met de cultuurhistorische en maatschappelijke waarde van het kerkgebouw. Hoe hoger deze waarden, hoe hoger het algemeen belang om het kerkgebouw te behouden en hoe hoger de urgentie om langdurige leegstand tegen te gaan.

7. Onderzoeksresultaten: SWOT

De inhoud van deze SWOT analyse (Sterkte-Zwakten-Kansen-Bedreigingen) komt voort uit de gesprekken met de kerkbesturen, de workshop met de ambtelijke collega's én de bijeenkomst met externe organisaties, aangevuld met de onderzoeksresultaten.

Sterkten	
Een aantal kerken hebben een ruim vrijwilligersbestand dat allerhande taken op zich neemt.	Alle oorspronkelijk religieuze gebouwen in Wijk bij Duurstede hebben een monumentenstatus en zijn daarmee beschermd tegen sloop.
Kerken organiseren of zijn betrokken bij allerlei maatschappelijke activiteiten: van een inloopuur, maaltijden voor eenzame mensen, concerten, braderieën, tot repetities en optredens met koren, een lichtjes- en dauwtrapwandeling.	De kerkbesturen nemen initiatief om samenwerkingsmogelijkheden te onderzoeken; ook met gemeenschappen buiten de gemeente Wijk bij Duurstede.

Sterkten	
In Wijk bij Duurstede hebben alle religieuze gebouwen nog een religieuze functie. Anno 2023 is er geen enkele kerk in Wijk bij Duurstede herbestemd.	Hoewel de meeste kerkgenootschappen worstelen met vergrijzing en een krimpend ledenaantal, geldt dat voor een enkele kerk niet. De Hervormde Kerk in Langbroek is nog (zeer) vitaal.
Een aantal kerkgenootschappen is actief bezig met het vinden van een duurzaam toekomstperspectief en het voortbestaan van het kerkgebouw.	Door te investeren in modernisering en verduurzaming van het kerkgebouw heeft één kerkgenootschap structurele inkomsten uit verhuur waardoor de financiële situatie daar voorlopig goed blijft.
Een enkele kerk is creatief in het bedenken van activiteiten naast de religieuze functie en trekt daarmee ook niet-religieuze bezoekers. Hierdoor ontstaat er bij niet-religieuze bezoekers ook een band met het kerkgebouw. Bijv. de concerten in de Grote Kerk. Die trekken veel bezoekers en hebben een hoog niveau.	Een enkele kerk ontvangt donaties van niet-leden voor behoud van het kerkgebouw. Ook niet-leden hechten waarde aan behoud van het kerkgebouw als ontmoetingsplek voor dorp of stad.

Zwakten	
Veel kerkgemeenschappen krimpen, de gemiddelde leeftijd is hoog. Het toekomstperspectief is vervolgens onzeker op de korte of middellange termijn.	De meeste kerkgebouwen kampen met hoge onderhoudskosten bij slinkende inkomsten
Door dalende ledenaantallen dalen de jaarlijkse inkomsten uit bijdragen terwijl kosten gelijk blijven of stijgen (zoals voor energie). Gaandeweg raken kerkgenootschappen in de rode cijfers als zij niet tijdig andere oplossingen bedenken (bijvoorbeeld extra inkomsten uit verhuur middels nevenactiviteiten in het kerkgebouw).	De meeste kerkbesturen krijgen steeds meer problemen met het opvullen van vrijwilligersposities. Met name vrijwilligers voor bestuursposities, zijn steeds lastiger te vinden. Ook zijn er steeds minder predikanten.
Enkele kerkgemeenschappen zijn erg kwetsbaar, hebben nog een zeer beperkt aantal leden en leunen sterk op enkele individuen. Ook de financiële situatie en onderhoud van het gebouw zijn zorgelijk.	De kerkgenootschappen die onder het bisdom vallen zijn onzeker over hun toekomst. Zij kunnen niet autonoom besluiten nemen over bijvoorbeeld modernisering en verduurzaming van het kerkgebouw of een toekomstbestendige invulling van nevenfuncties.

Kansen	
De meeste kerkbesturen geven aan interesse te hebben om regelmatig bij elkaar te komen (evt. georganiseerd door de gemeente Wijk bij Duurstede) en uit te wisselen over de stand van zaken, informatie en voorlichting te delen, samenwerkingsmogelijkheden te bespreken en kansen te verkennen voor een breder gebruik van de kerkgebouwen.	Er is daarbij interesse om het kerkgebouw breder in te zetten; voor het dorp of stad, voor functies die passen bij de doelstellingen van de kerkgemeenschap en hier samen creatief over na te denken.
Kerkgenootschappen zijn reeds gestart met, of hebben interesse in, verduurzamen van het kerkgebouw.	Kerken onderdeel maken van het toeristische aanbod en bijvoorbeeld in een transformatiefase ontwikkelen als expertisecentrum waar het culturele erfgoed van Wijk bij Duurstede en de historie over de gemeente Wijk bij Duurstede beleefbaar en toegankelijk gemaakt en gehouden wordt.

Kansen	
De invulling van de rooms-katholieke Heilige Johannes de Doper zou bij transformatie of herbestemming, vanwege de omvang, ligging en waarde van het stedenbouwkundige ensemble (kerk + schoolgebouw + pastorie + stiltetuin) niet alleen een lokale maar ook een regionale aantrekkingskracht moeten hebben.	In Wijk bij Duurstede is er geen plek waar jong en oud kunnen samenkomen. Er is een sterke behoefte aan een multifunctioneel gemeenschapsgebouw. In november 2023 is er in centrum van Wijk bij Duurstede wel een klein jongerencentrum geopend.
De ontkerkelijking biedt de mogelijkheid om 'nieuwe' religieuze gemeenschappen ruimte te bieden.	De kerkgemeenschappen vervullen een maatschappelijke en sociale rol: zingeving, activiteiten en omzien naar senioren, diaconie, signalering van mensen met wie het niet goed gaat. Sommige kerken zijn bewust ook actief 'naar buiten'. Bijv. de predikant van de SOW-kerk op de Markt sluit aan op de gemeentelijke sociale markt waar zorg, welzijn en ondersteuningszaken worden uitgewisseld. St. Binding kan bij crisiszaken op het gebied van armoede altijd rekenen op de diaconie van diverse kerken.

Kansen	
Voor extra woningen zijn extra maatschappelijke voorzieningen nodig en middelen beschikbaar. Wellicht dat hiervoor ook gekeken kan worden naar inpassing in kerkgebouwen.	Kerken zijn 'third' places (naast thuis en werk of school een plek waar je anderen ontmoet), maar nu wordt die rol meer overgenomen door bijvoorbeeld bibliotheken en buurtcentra. Wellicht kunnen die plekken weer samenkomen als zoekrichting naar betekenisvolle invullingen voor kerken die meer ruimte krijgen en daar voor open staan. Kleine buurtcentra zoals buurthuis "Heul gezellig" zijn er wel in Wijk bij Duurstede maar het ontbreekt aan grotere multifunctionele invullingen.
Het toekomstverkenningstraject religieus erfgoed op zich en de gevoerde gesprekken tussen kerkgemeenschappen en de gemeente Wijk bij Duurstede is al winst. Het gesprek samen voeren, elkaar weten te vinden, denken in kansen en op zoek gaan naar mogelijkheden om het toekomstperspectief van kerken te verlengen is heel kansrijk.	De Toekomstverkenning religieus erfgoed creert momentum om opnieuw na te denken over invulling van maatschappelijk vastgoed en clustering of eventueel schuiven van functies.

Bedreigingen	
Door de ontkerkelijkingstrend kampen de meeste kerkgenootschappen met krimp en een hoge gemiddelde leeftijd van de leden.	Door de wereldwijde coronacrisis (2019-2022) is het ritme om elke zondag naar de kerk te gaan verstoord en zijn minder mensen (mede als gevolg van de streaming van diensten) op zondag naar de dienst teruggekeerd, dan voor de coronacrisis.
Er is een tekort aan predikanten.	De onvoorspelbaarheid van maatregelen vanuit het bisdom.

“Er heerst een sfeer van acceptatie dat het slecht gaat en eigenlijk zijn we er niet zo mee bezig hoe het anders zou kunnen.”

“Het is interessant om te kijken of bepaalde patronen misschien ook regionaal of landelijk terugkomen. Wij willen graag leren van vergelijkbare situaties en oplossingen door andere kerkgemeenschappen. Voor het uitstippelen van een duurzaam toekomstperspectief is openheid cruciaal.”

8. Conclusies & aanbevelingen

1. Onzekerheid toekomst religieus erfgoed Wijk bij Duurstede

1a) Naar verwachting is over 15 jaar minder dan de helft van het religieus erfgoed nog met zekerheid in religieus gebruik

Door de ontkerkelijking is de toekomst voor veel kerken onzeker. In de komende 15 jaar is de verwachting dat 2 tot 5 gebedshuizen in Wijk bij Duurstede door vergrijzing, terugnemend ledenaantal, financiële beperkingen, en niet meer kunnen invullen van bestuursfuncties en vacatures de religieuze functie zullen verliezen. Hieronder bevinden zich uit het oogpunt van cultureel erfgoed waardevolle tot zeer waardevolle gebouwen.

In 2038 zijn naar alle waarschijnlijkheid nog 1 of 2 van de 7 religieuze gebouwen zeker in religieus gebruik. Deze kerken zijn merendeels vitale gemeenschappen en zullen naar verwachting stabiel blijven of zelfs groeien. Dit betekent dat wat de overige kerkgebouwen betreft er in de komende 10 tot 15 jaar een andere functie of een nevenfunctie (naast kerkelijk gebruik) zal moeten worden gevonden.

1b) Monumentale kerken in religieus gebruik zijn bedreigd

De cultuurhistorische scan wijst uit dat alle kerken waardevol zijn. Van deze kerken zijn 2 tot 5 bedreigd in hun voortbestaan op de kortere of langere termijn (5-10 jaar).

Aanbeveling 1. Onderzoek kansen voor kerken in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van kernen

Een duurzaam toekomstperspectief voor leegkomende kerken kan het beste gevonden worden als het kerkgebouw een oplossing kan bieden voor een duurzame behoefte van de buurt of kern waar de kerk staat. Tegelijkertijd is het belangrijk dat de nieuwe (neven)functie als passend wordt ervaren door de betreffende kerkgemeenschap.

Daarnaast dient dit ook afgestemd te worden met de (directe) omgeving, denk aan bewoners, ondernemers en andere belanghebbende partijen.

Denken in 'kerken als kansen'! De gemeente Wijk bij Duurstede kan integraal kijken of er vanuit het sociaal of cultureel domein ruimtevragen zijn, die wellicht een nieuwe invulling kunnen geven aan kerkgebouwen. Zo kan een maatschappelijke functie of een mix van functies passend zijn voor een kerkgebouw, terwijl de kerk wellicht ook nog op zondag voor de religieuze functie beschikbaar kan blijven.

De sociaal-maatschappelijke functies worden al gesubsidieerd door de gemeente Wijk bij Duurstede, inclusief een huisvestingscomponent (beleidskader maatschappelijke accommodaties, vastgesteld door de raad d.d. 29 juni 2021). Door deze functies te verplaatsen naar een monumentale kerk, kunnen deze budgetten, die al opgenomen zijn in de gemeentelijke begroting, dubbel renderen. Letterlijk voor hetzelfde geld, kan het religieuze erfgoed beleefbaar blijven, een duurzame toekomst krijgen en doorgegeven worden aan volgende generaties. De oorspronkelijke ontmoetingsfunctie van het kerkgebouw keert terug en krijgt een nieuwe invulling. Uiteraard vergt zo'n soort 'gebouwenschuif' nadere studie.

Aanbeveling 2 Onderzoek op provinciaal of regionaal niveau kansen voor kerken in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van de provincie of regio.

Ook op provinciaal of regionaal niveau kunnen kansen zijn of ontstaan voor leegkomende kerken. Cultureel toerisme in relatie tot de rijke historie van Wijk bij Duurstede behoort tot de mogelijkheden. Het is goed om bij neven- en herbestemmingen de vijver van mogelijke en kansrijke invullingen zo groot mogelijk te maken.

Aanbeveling 3 Koester de kerken

(Monumentale) kerkgebouwen zorgen voor bezieling van dorpen en wijken. Mensen genieten in een steeds sneller veranderende wereld van de schoonheid van deze gebouwen en van het gevoel van verbinding met een bijzondere ontstaansgeschiedenis. Dit vertaalt zich niet alleen in emotionele, maar ook in financiële waarde. Woningen en andere gebouwen in een dorp of wijk worden aantrekkelijker gevonden, rondom dit monumentale erfgoed, en worden hoger gewaardeerd. Voor de aantrekkelijkheid van Wijk bij Duurstede in brede zin is het goed om kerkgebouwen te koesteren. Kerken zijn belangrijk cultureel erfgoed van Wijk bij Duurstede. Met hun beeldbepalende en karakteristieke aanwezigheid zijn het sterke identiteitsdragers en (buurt)bakens.

2. Krimpene gemeenschappen zijn zoekende

Voor krimpene kerkgemeenschappen is nadenken over de toekomst vooral een zoekproces, met voor de meeste leden van de kerkgemeenschappen een emotionele lading. Zeker als het einde van de religieuze functie in zicht begint te komen.

Krimpene kerkgemeenschappen gaan verschillend om met de gestage afname van het aantal dienstbezoekers en activiteiten. Veelal worden geleidelijke veranderingen doorgevoerd. De kerkzaal wordt te groot voor een steeds kleinere groep kerkbezoekers en activiteiten voor de jeugd nemen af. Een steeds kleiner wordend team van vrijwilligers moet meer doen en kan lastig opvolgers vinden. Dit geldt met name voor de bestuursfuncties. Bestuurders voelen de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van een (monumentaal) kerkgebouw steeds zwaarder op de schouders drukken. Voor de instandhouding van de gebouwen is steeds meer behoefte aan specifieke expertise op het gebied van bouwkundige zaken, duurzaamheid en financiën.

De inkomsten uit collectes worden lager en het gebouw wordt minder gebruikt. Bij krimpene kerkgemeenschappen ontbreekt soms de energie en creativiteit om te komen tot passende nevenbestemmingen. De verschillende geloofsrichtingen gaan ook anders met krimp om. Veel van de (soms gefuseerde) kerkgemeenschappen beseffen wel dat er in de nabije toekomst keuzes gemaakt moeten worden met betrekking tot het afstoten van gebouwen.

Aanbeveling 4. Stimuleer kerken om proactief neven- of herbestemmingsmogelijkheden te onderzoeken en ondersteun deze onderzoeken actief als gemeente

Het is goed om tijdig een onderzoek te starten naar scenario's voor invullingen van (deels) leegkomende kerken en bijbehorende financiële onderleggers. Op die manier kan het kerkgebouw zo lang mogelijk worden gebruikt in de functie waarvoor het is gebouwd (dit is altijd de mooiste functie voor een monument). Ook beleven meer mensen van de huidige en toekomstige generaties, bij invulling met een sociaal-maatschappelijke of culturele functie, het kerkgebouw als bijzonder erfgoed. Dit is een verrijking die Wijk bij Duurstede aantrekkelijker maakt om te wonen of om op vakantie te zijn. Door proactief deze kansen voor kerkgebouwen te verkennen, voorkom je ook op tijd dat bijvoorbeeld een maatschappelijke voorziening nieuw wordt gebouwd, terwijl de kerk ernaast leeg staat. Eveneens is het onwenselijk dat een kerkgebouw leeg komt te staan en gaat verloederen. Tenslotte kun je als er tijd genoeg is, alle relevante partijen betrekken en maximaal creativiteit en kansen verkennen. De ervaring leert dat het hele proces om tot een goede herbestemming te komen ongeveer 5 jaar aan voorbereiding vergt.

Kerkbesturen kunnen bij de Rijksdienst Cultureel Erfgoed een subsidie aanvragen om ondersteuning in te schakelen van experts bij het onderzoeken van neven- of herbestemmingsmogelijkheden.

"Wij werken aan de kerk van morgen door verduurzaming van het gebouw en door de kerk te verhuren voor allerlei activiteiten. Hiermee worden inkomsten gegenereerd voor het onderhoud".

3. Hoge energiekosten vragen om verduurzamingsmaatregelen

Door de hoge energiekosten is het verduurzamingsvraagstuk actueler dan ooit. Kerkgebouwen worstelen met hoge stookkosten om de kerkzalen voor vaak een relatief kleine groep leden en een beperkt gebruik volledig te verwarmen.

Voor oudere monumentale kerkgebouwen blijft het een vraagstuk wanneer welke investeringen in duurzaamheidsmaatregelen gaan renderen. Wanneer de intensiteit van het gebruik achter blijft, zal er geen aanleiding zijn om investeringen te doen voor het verlagen van de stookkosten. Dit is echter een kip-ei probleem. Als het onbetaalbaar is om het gebouw te verwarmen, zal het gebruik ook niet toenemen.

Aanbeveling 5 Voer duurzaamheidsscans uit i.c.m. onderzoek naar neven- of herbestemming

Om de cirkelredenering te doorbreken, wel of niet investeren in duurzaamheidsmaatregelen als voorwaarde voor een intensiever gebruik van een kerkgebouw, zullen stappen gezet moeten worden. Inventariserende duurzaamheidsscans kunnen daarin helpen. En er bestaat een subsidie voor her- en nevenbestemmingsonderzoek die jaarlijks bij de Rijksdienst Cultureel Erfgoed aangevraagd kan worden.

Omdat alle religieuze gebouwen een monumentenstatus hebben vergt de uitvoering van verduurzamingsmaatregelen om zorgvuldige afstemming met de erfgoedmedewerker van de gemeente. Voor de uitvoering van bijna alle verduurzamingsmaatregelen is een omgevingsvergunning noodzakelijk.

4. Matching van kerkgemeenschappen die zoekend zijn naar passende huisvesting wellicht kansrijk

Aanbeveling 6. Ga met kerkgemeenschappen op zoek naar matchingskansen

In Wijk bij Duurstede komt het voor dat verschillende gemeenschappen op zoek zijn naar een passende ruimte, voor incidenteel gebruik of speciale samenkomsten. Met de inzichten uit de gesprekken met alle kerken, kan de gemeente Wijk bij Duurstede, in overleg met de betrokkenen, kerkgemeenschappen koppelen om over matchingskansen te praten. Voor incidentele vragen zou iets bedacht kunnen worden om vraag en aanbod bij elkaar te brengen in een overzicht van beschikbare ruimtes en huurprijzen. Mogelijk is hier al een instrument voor ontwikkeld voor het in 2021 vastgestelde beleidskader maatschappelijke accommodaties dat zich richt op de afstemming tussen vraag en aanbod van maatschappelijke accommodaties op de terreinen sport en bewegen, sociaal-maatschappelijk, onderwijs en welzijn en zorg.

“Het doel is niet om de kerk overeind te houden maar om te eren waar de kerk voor is bedoeld. Dat hoeft niet per sé op de huidige plek. Een vaste plek om samen te komen is wel gewenst.”

5. Veel kerken zijn ondernemend en hebben kerkgebouwen die geschikt zijn voor sociaal-maatschappelijk gebruik als nevenfunctie, vanwege de aanwezigheid van bijruimten

Het feit dat veel kerkgebouwen al ontworpen en gebouwd zijn als multifunctionele ruimten maakt dat inpassing van sociaal-maatschappelijke functies vaak relatief makkelijk is. Soms is er zelfs sprake van dat kerken zeer aantrekkelijke ruimten ter beschikking hebben en die ook graag open willen stellen, maar dat deze ruimten toch grotendeels leeg staan. Een aantal kerkbesturen wil hun gebouw moderniseren en ‘eigentijdser’ inzetten of zoeken aanvullende inkomstenbronnen door zgn. “nevenbestemmingen”.

Aanbeveling: zie aanbevelingen 1,2,4 en 5

6. Onderhoud en intensiveer het goede contact tussen burgerlijke gemeente en kerken om kansen voor bedreigde kerken te vergroten

Tijdens de gesprekken en bijeenkomsten bleek dat korte lijnen tussen kerkeigenaren en de burgerlijke gemeente gewenst zijn. De ervaringen met de onderlinge samenwerking is in het algemeen goed. Dit is een belangrijke voorwaarde voor het succesvol proactief met elkaar optrekken om de kerkenopgave waar Wijk bij Duurstede de komende jaren voor staat, effectief op te pakken.

Bijeenkomst met de kerkbesturen op 23 oktober 2023

Aanbeveling 8. Stel een contactpersoon voor kerken en collega's aan bij de gemeente Wijk bij Duurstede

Het opstellen van Toekomstverkenning religieus erfgoed is een eerste stap. Nu de kerkenopgave in beeld is en kerkbesturen zich gesteund voelen om noodzakelijke vervolgstappen te zetten, is het belangrijk om binnen de gemeente Wijk bij Duurstede een contactpersoon beschikbaar te hebben; een structurele aanjager. Kerkeigenaren zijn aan zet, maar uit voorliggend onderzoek blijkt dat het bundelen van krachten tussen de gemeente Wijk bij Duurstede en kerkbesturen van (bedreigde) kerken, de kansen voor deze kerken groter maakt om passende functies te vinden.

Aanbeveling 9. Bepaal een integrale werkwijze binnen de gemeente Wijk bij Duurstede

Uit voorliggend onderzoek blijkt dat enkele monumentale en cultuurhistorisch waardevolle kerken bedreigd zijn in het voorbestaan.

Oplossingsrichtingen om een duurzaam toekomstperspectief te vinden voor dit waardevolle erfgoed, vragen om samen op te trekken met kerkeigenaren, gemeente, en eventuele andere partijen. Kansen kunnen liggen in ‘domeinoverstijgend denken’ met de verschillende beleidsafdelingen van de burgerlijke gemeente of in combinatie met initiatieven van partijen van buiten de gemeente.

Het is hiervoor wenselijk dat de gemeente Wijk bij Duurstede de contacten met de kerkbesturen goed onderhoud en op gewenste vragen en acties acteert. Hiervoor is een aanjager onmisbaar (zie aanbeveling 8). Vervolgens is een afwegingskader (hoe om te gaan met het religieus erfgoed vanuit gemeenteperspectief) en afgestemde werkwijze binnen de gemeente Wijk bij Duurstede, tussen de verschillende betrokken afdelingen, voorwaardelijk. Tenslotte is een koppeling van de toekomstverkenning religieus erfgoed met andere visies zoals de omgevingsvisie, en beleidskader maatschappelijke accommodaties wenselijk. De contactpersoon van de gemeente regisseert deze procesketen en zorgt dat het kerkenvraagstuk voldoende bekend is bij relevante gemeentelijke vakgebieden.

Kom in actie!

De Toekomstverkenning religieus erfgoed heeft als belangrijkste inzicht opgeleverd dat veel kerkbesturen aangeven dat hun kerkgemeenschap krimpt en dat de toekomst voor hun kerkgebouwen in meer of mindere mate onzeker is. Ongeveer 50% van het religieuze erfgoed in Wijk bij Duurstede heeft op langere termijn een onzeker toekomstperspectief. In de gevoerde gesprekken en in de kansenverkenning voor kerkgebouwen in Wijk bij Duurstede zijn wel kansrijke zoekrichtingen gedetecteerd. Het kost tijd om deze zoekrichtingen te verkennen en uit te werken.

Er is urgentie om actie te ondernemen voor het te laat is en religieus erfgoed verloren gaat. Ofwel omdat de kosten niet meer op te brengen zijn door religieuze gemeenschappen en verloedering en op termijn leegstand en/of sloop dreigt. Ofwel omdat voor de hand liggende matches met kerkgemeenschappen die geen eigen gebouw bezitten, maar dat wel zoeken, niet makkelijk tot stand komen. Ofwel omdat het nadenken over een maatschappelijke her- of nevenbestemming en de realisatie hiervan al gauw 5 jaar kost.

Als die tijd niet wordt genomen, dan besluit een kerkgemeenschap vaak om een kerkgebouw te koop te zetten. Het risico is dan dat veel kerkgebouwen zogenaamde ‘onomkeerbare herbestemmingen’ ondergaan. Er komt bijvoorbeeld een woonfunctie in. Dat kan voor sommige kerkgebouwen ook wel een geschikte oplossing zijn, maar daarmee verdwijnt de ontmoetingsfunctie die een kerk van oorsprong heeft. Die behoefte aan elkaar ontmoeten en het genieten van de rijke geschiedenis en bijzondere architectuur van het religieus erfgoed verdient een zorgvuldigere afweging. Toekomstige generaties wordt, als dat niet gebeurt, de kans ontnomen om van deze bijzondere gebouwen gebruik te kunnen maken, net zoals generaties voor hen.

In hoofdstuk 9 is uitgewerkt hoe de betrokkenen in dit proces met elkaar in actie kunnen komen na vaststelling van Toekomst religieus erfgoed Wijk bij Duurstede (Aanbeveling 9).

9. Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede in actie!

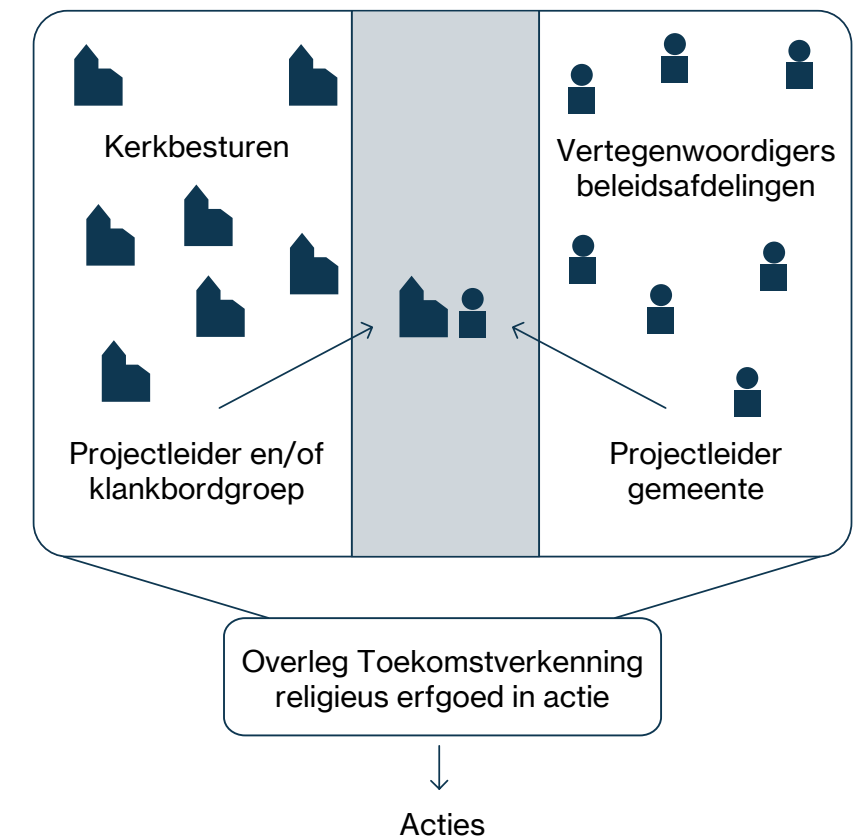
Hoe kom je met elkaar in actie na vaststelling van de toekomstverkenning religieus erfgoed? Nu de toekomstverwachtingen van het religieus erfgoed in Wijk bij Duurstede in beeld zijn gebracht en op het netvlies staan, biedt dit de kans om proactief te handelen. Immers het nadenken over een maatschappelijke her- of nevenbestemming en de realisatie hiervan kost al gauw 5 jaar. Uit de gesprekken blijkt dat leden van de kerkbesturen behoud van de religieuze functie voorop stellen en indien noodzakelijk, aangevuld met passende nevenfuncties. De betrokken ambtenaren en inwoners zien het liefst dat sociaal-maatschappelijke of culturele functies in kerken worden ondergebracht wanneer neven- of herbestemming aan de orde is.

Hoe kom je met elkaar in actie na vaststelling van toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede in actie?

Voorstel is dat de gemeente Wijk bij Duurstede iemand aanwijst als centraal contactpersoon voor alle kerkbesturen en pro-actief meedenkt over de toekomst van de kerkgebouwen. Tijdens de bijeenkomsten met de eigenaren van de kerken, bleek hier behoefte aan te zijn.

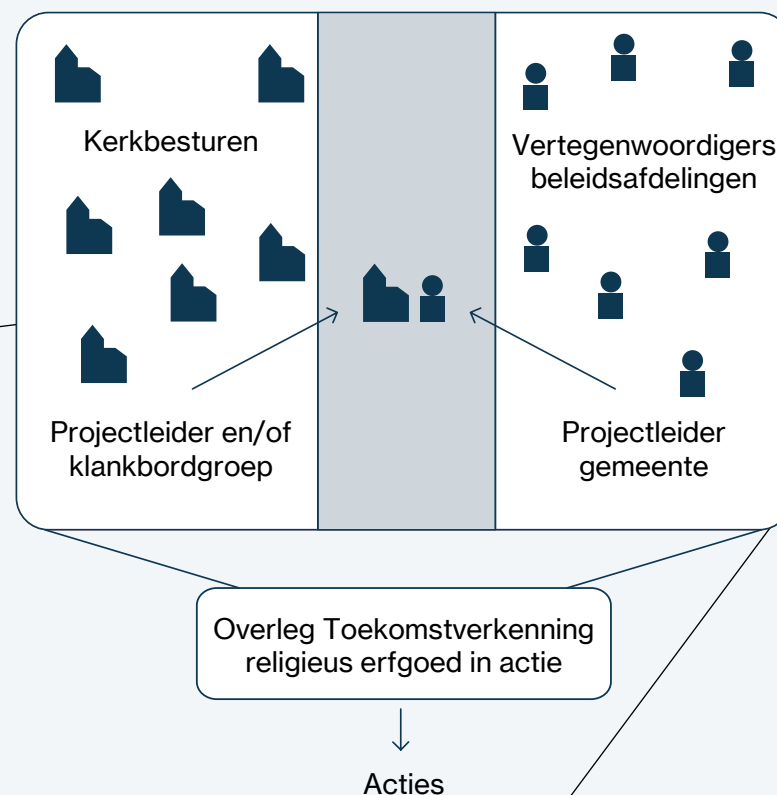
Voor de gemeente is van belang om te onderzoeken hoe een integrale werkwijze met betrekking tot het koesteren van religieus erfgoed uitgevoerd kan worden zodat de kerkgebouwen onderdeel worden van actuele en toekomstige visies.

Aanbevolen acties voor eigenaren van kerken en andere gebedshuizen en de gemeente Wijk bij Duurstede in de volgende fase van het kerkenvisietraject:

Kerken en andere gebedshuizen Wijk bij Duurstede

- Kerken met een onzeker toekomstperspectief: vraag subsidie aan om neven- of herbestemmingsmogelijkheden tijdig te onderzoeken en werk hierin samen met de gemeente Wijk bij Duurstede (aanbeveling 5).
- Voer duurzaamheidsscans uit i.c.m. onderzoek naar neven- of herbestemming (aanbeveling 6)
- Ga met de gemeente op zoek naar matchingskansen (aanbeveling 7)
- Gebruik de contacten die zijn opgebouwd, onderling en via de gemeente Wijk bij Duurstede.
- Grijp het momentum van de toekomstverkenning aan (nu is er aandacht van de gemeente Wijk bij Duurstede en sociaal-maatschappelijk-culturele organisaties)
- Zoek elkaar regelmatig op, leg en bespreek onderlinge uitdagingen bloot. Zoek gezamenlijk naar samenwerkingsmogelijkheden.
- Onderzoek welke kansen er voor kerken liggen in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van de provincie of regio.

Gemeente Wijk bij Duurstede

- Stel een contactambtenaar aan bij de gemeente Wijk bij Duurstede als aanspreekpunt voor kerken, geloofsgemeenschappen zonder kerkgebouw en collega's, die als projectleider fungeert vanuit de gemeente voor de opvolging van de Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede (aanbeveling 8)
- Help kerken met het organiseren van een kennisbijeenkomst over verduurzaming en het vinden van manieren om een verduurzamingsadvies uit te laten voeren. (aanbeveling 6)
- Ondersteun matchingskansen tussen kerken en overige acties die uit het overleg komen. (aanbeveling 7)
- Onderzoek de mogelijkheid om sociaal-maatschappelijke activiteiten in kerken te subsidiëren als maatschappelijke functie. (aanbeveling 8)
- Bepaal een integrale werkwijze met betrekking tot het koesteren van religieus erfgoed binnen de gemeente Wijk bij Duurstede (aanbeveling 9)
- Wees initiërend.

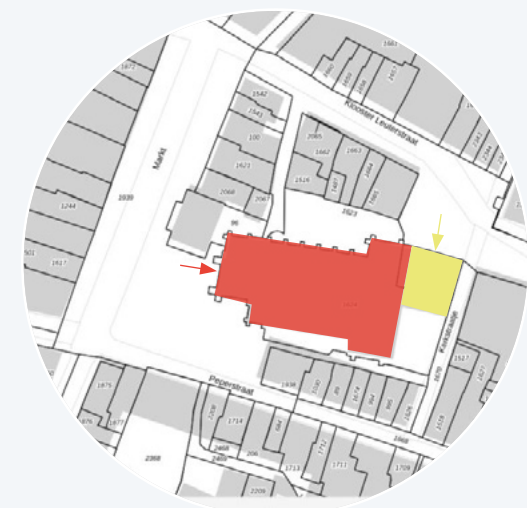
De eigenaren voorop, maar ook de gemeente Wijk bij Duurstede, organisaties in de gemeente en de inwoners hebben een belang in het behoud van de kerkgebouwen. In gezamenlijkheid ontstaat er steeds beter een beeld van de kerkenopgave op basis waarvan een actieplan kan ontstaan om in gezamenlijkheid uit te voeren. Op deze wijze wordt de kans vergroot op een duurzaam, gezond toekomstperspectief voor de kerkgebouwen in Wijk bij Duurstede. De ambitie is om alle betrokkenen te inspireren en energie te geven om de toekomst van de kerkgebouwen in Wijk bij Duurstede transparanter en kansrijker te maken.

Bijlage 1

Kerkenpaspoorten

- Rijksmonument (39695)
- 1805 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

Grote Kerk, Wijk bij Duurstede

Adres	Markt 22, Wijk bij Duurstede
Bouwjaar	15e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Laat-gotisch
Denominatie	Protestants
Gebruik	Religieus (PKN)

De historie van de bouw van de Grote Kerk te Wijk bij Duurstede begint omstreeks 1300, toen een kleine eenbeukige kruiskerk werd gebouwd. In het begin van de 15e eeuw werden de zijbeuken aangebouwd, de kerk werd toen een driebeukige hallenkerk. Bisschop David van Bourgondië (± 1427 - 1496) gaf in 1486 opdracht tot de bouw van de huidige laatgotische bakstenen toren en vergroting van de kerk. Omstreeks 1523 is het dwarschip gereedgekomen. Er werden ook stenen gewelven aangebracht. Dit gebeurde in 1532 ook boven de noordbeuk. In 1579 is het koor van de kerk door brand verwoest en nooit meer opgebouwd: de kerk heeft sindsdien een rechte oostwand. Sinds 1580 is de kerk in protestantse handen. De huidige kerk is een onvoltooide kruisbasiliek met onvoltooide toren.

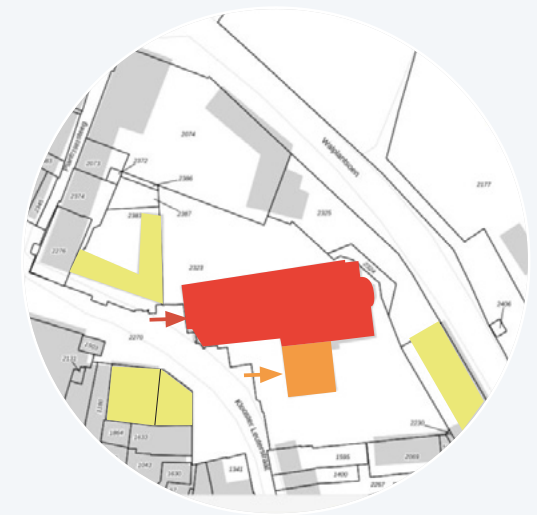
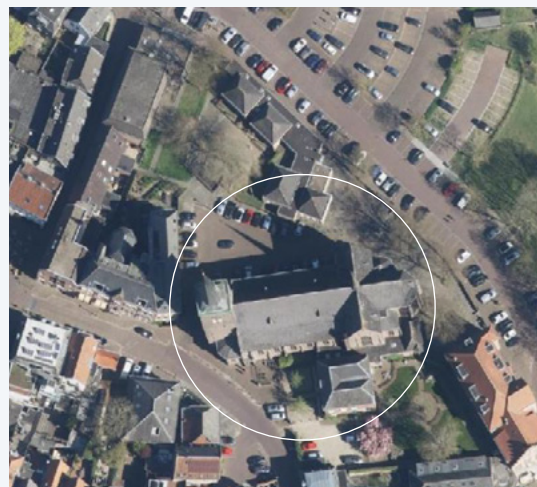
“Deze kerk vertelt het volledige verhaal van een oorspronkelijk rooms-katholieke kerk die in de zestiende eeuw geschikt gemaakt werd voor de protestantse eredienst. (bron: reliwiki)

Er zijn nog enkele zeer bijzondere voorreformatische onderdelen: koorbanken, muur- en gewelfschilderingen en een schilderij van de nooit volledig gerealiseerde toren. In deze middeleeuwse basis plaatste men een overwegend zeventiende-eeuws interieur: preekstoel en avondmaalstafel, doophek en doopboog, herenbank en orgel. De wapenborden uit de achttiende eeuw zijn genealogisch zeer interessant.”

(bron: Museum Catharijne Convent)

2

- Gemeentelijk monument
- 1118 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

Heilige Johannes de Doper, Wijk bij Duurstede

Adres	Klooster Leuterstraat 35, Wijk bij Duurstede
Bouwjaar	1907, 1937
Architect	Wolter te Riele (1867 - 1937), A.J. Vosman (1896-1967)
Bouwstijl	Neo-gotisch
Denominatie	Rooms Katholiek
Gebruik	Religieus (Geloofsgemeenschap H. Johannes de Doper)

Bij de Reformatie kwam de huidige middeleeuwse Grote Kerk in handen van de gereformeerden. Na die tijd was de rooms-katholieke bevolking van Wijk op schuil- en schuurkerken aangewezen. Na de Franse tijd duurde het tot 1834 voordat zij weer over een eigen volwaardige kerk beschikte. Dit was een sobere neoclassicistische kerk uit de tijd van het staatstoezicht op de kerkbouw. In 1907 volgde een uitbreiding tot het huidige neogotische dwarsschip en koor door Wolter te Riele (1867 - 1937). In 1937 verzezen op de plaats van het oude schip het huidige schip en toren naar ontwerp van A.J.M. Vosman. In 1969 is het interieur van de kerk versoberd en gemoderniseerd. Vrijwel de gehele neogotische aankleding en meubilair zijn toen verdwenen. De koorvensters (F. Geuer, ca. 1907) zijn nog intact. (bron: reliwiki)

Naast de kerk staat de pastorie (Kloosterleuterstraat 37), dit is een blokvormig herenhuis dat nog dateert uit de tijd van de waterstaatskerk (1826).

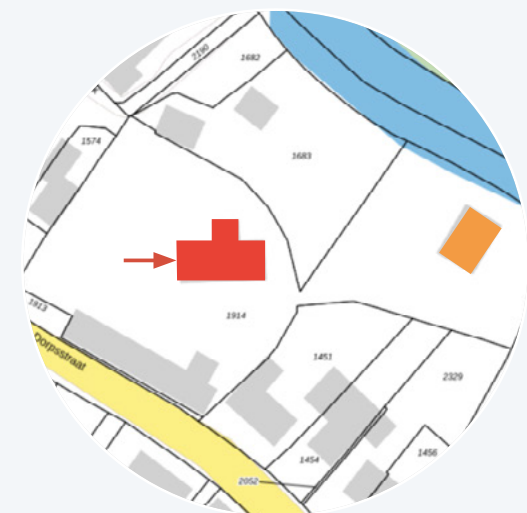
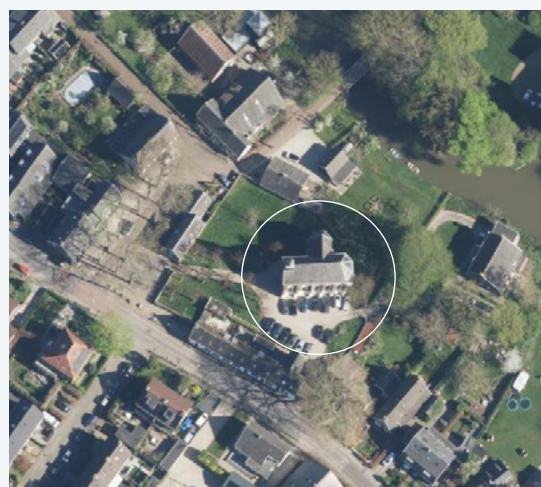
Bij de kerk staan ook gebouwen die hoorden bij het St. Lambertusgesticht (Kloosterleuterstraat 31-33). Dit zijn de oude R.K. jongensschool met onderwijzerswoning (Kloosterleuterstraat 24-26) en nieuwe R.K. jongensschool aan het Walplantsoen.

“In de rooms-katholieke kerk in Wijk bij Duurstede is helaas weinig van het oorspronkelijke neogotische interieur bewaard gebleven. Geen ensemblewaarde dus, maar wel enkele bijzondere stukken: zestiende- en achttiende-eeuwse schilderijen en een rijke reeks glas-in-loodramen in het koor.”

(bron: Museum Catharijne Convent)

3

- Rijksmonument (11519)
- 190 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

St. Agneskerk, Cothen

Adres	De Brink 9, Cothen
Bouwjaar	15e eeuw (herbouw in 1445, 1735)
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Laat-gotisch
Denominatie	Nederlands Hervormd
Gebruik	Religieus (PKN)

Het kerkgebouw aan de Brink in de oude dorpskern van Cothen dateert vermoedelijk uit de 12e eeuw en was gewijd aan de H. Agnes. In de 14e eeuw werd de kerk op het koor na verwoest. Pas aan het einde van de veertiende eeuw werd het nog resterende gedeelte hersteld en in gebruik genomen als kerk. In 1520 is de laat-gotische sacristie aangebouwd, met daaronder een crypte, bedoeld als grafkelder voor de bewoners van Rhijnestein. Het huidige aanzien kreeg de kerk in 1890, toen het schip aan de westzijde met twee traveeën werd verlengd. Duidelijk is het verschil in materiaal te zien van de twee later aangebouwde westelijke schiptraveeën.

Het kerkhof rond de kerk is vermoedelijk omstreeks 1885 gesloten.

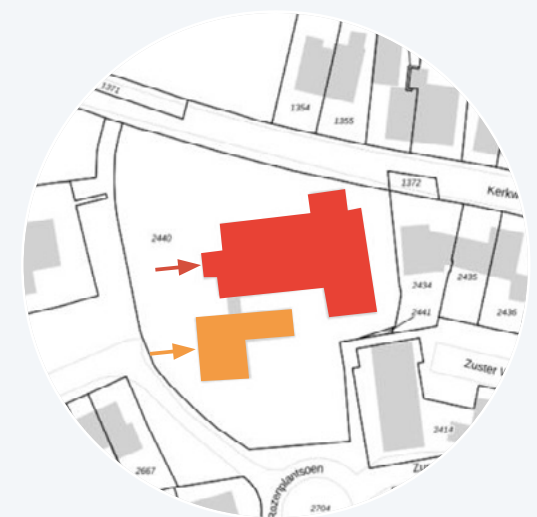
“De Agneskerk in Cothen heeft middeleeuwse bouwdelen, maar het interieur toont een mix van achttiende- en negentiende-eeuwse elementen. Het koperwerk (luchter, wandarmen, doopbekkenhouder, zandloperhouder, lezenaars) is achttiende-eeuws. De negentiende-eeuwse banken en herenbank bepalen de uitstraling van het interieur. Opvallend genoeg is de negentiende-eeuwse preekstoel voor een andere kerk gemaakt en later naar Cothen verplaatst. Noemenswaardig is de vijftiende-eeuwse klok.”

Achter de kerk, aan de Kromme Rijn, kwam in 1848 een pastorie.

(bron: Museum Catharijne Convent)

4

- Gemeentelijk monument
- 722 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

Heilige Petrus en Pauluskerk, Cothen

Adres	Kerkweg 7, Cothen
Bouwjaar	1906
Architect	Wolter te Riele (1867 - 1937)
Bouwstijl	Neo-gotisch
Denominatie	Rooms-Katholiek
Gebruik	Religieus

In 1906 werd de kerk uit 1838 aan de Hinkerstraat vervangen door de huidige en grotere Petrus en Pauluskerk aan de Kerkweg, ontworpen door de architect W. te Riele uit Deventer.

Het katholieke centrum bestond naast de kerk zelf uit de pastorie (1906), een onderwijzerswoning (1899), Sint Carolusschool (1921) en begraafplaats (1856) met neogotische grafkapel (1857).

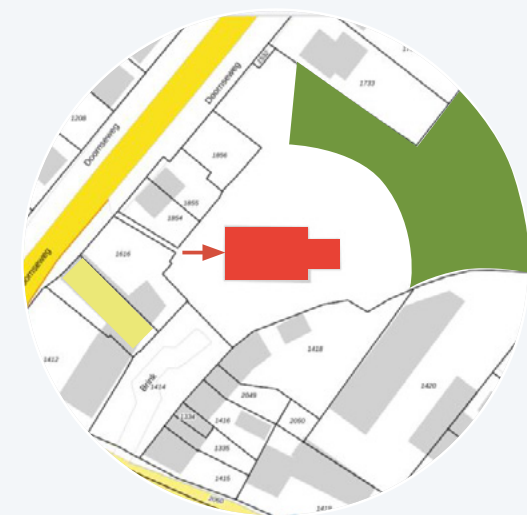
De bepalingen van het Tweede Vaticaans Concilie hebben hier echter wel impact gehad: preekstoel en communiebanken ruimden het veld en van het hoofdaltaar bleven slechts fragmenten bewaard. Van een compleet neogotisch ensemble is dus geen sprake meer.”

(bron: Museum Catharijne Convent)

“De laat-neogotische kerk in Cothen werd in 1906 in gebruik genomen. Zoals gebruikelijk bij neogotische kerken werd in de jaren daarna - onder meer op basis van giften - het interieur vormgegeven. De ramen uit 1906-1911 en de kruiswegstaties uit 1918 ademen de neogotische sfeer.

5

- Rijksmonument (23876)
- 355 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing (school)
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

Hervormde kerk, Langbroek

Adres	Brink 8, Langbroek (Nederlangbroek)
Bouwjaar	15e eeuw, 1772, 1870 (schip)
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Laat-gotisch
Denominatie	Nederlands Hervormd
Gebruik	Religieus (PKN)

De Nederlands Hervormde kerk in Nederlangbroek is een eenvoudige zaalkerk met westtoren uit het einde van de 15e eeuw. Van de eenvoudige gebouwde gotische kerk zijn alleen de toren en het koor overgebleven. Het oude driezijdig gesloten koor is witgepleisterd en voorzien van een leien dakbedekking. Uit deze tijd dateert ook de grote klok in de toren, want aan het eind van de tekst op de luiklok staat het jaartal 1473. Het schip van de kerk is in 1870 herbouwd.

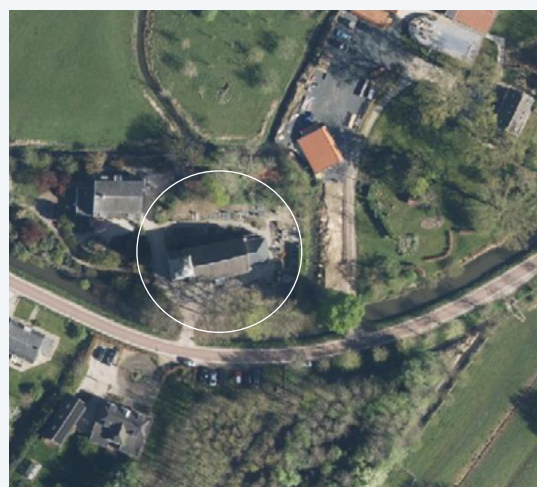
“De Hervormde Kerk aan de Brink in Langbroek kent een roerige geschiedenis. Voor gebouw en interieur is vooral de blikseminslag in de vroege achttiende eeuw relevant. In 1771 ging men daardoor over tot nieuwbouw en herinrichting. Veel interieurstukken (preekstoel, lezeraars, herenbank) stammen uit die tijd. Daarnaast zijn hier waardevolle zerken (zestiende/zeventiende eeuw), avondmaalsgerei (zeventiende/achttiende eeuw) en een klok uit de vijftiende eeuw.”

(bron: Museum Catharijne Convent)

Achter de kerk ligt een begraafplaats die in 1871 is opengesteld. De oude pastorie (Langbroekerdijk A73) is in 1938 vervangen door een nieuwe pastorie, ontworpen door de architect H.A. Meijerink. Het hervormd centrum is gevestigd in een voormalige schoolgebouw uit 1875 (Brink 10).

6

- Rijksmonument (23920)
- 217 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

Hyacinthuskerk, Overlangbroek

Adres	Langbroekerdijk B30, Langbroek (Overlangbroek)
Bouwjaar	15e eeuw, 19e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Laat-gotisch
Denominatie	Nederlands Hervormd
Gebruik	Religieus (PKN)

Het kerkgebouw is waarschijnlijk omstreeks 1439 gebouwd en is gelegen in een bocht van de Langbroekerwetering op een enigszins verhoogd terrein. Slechts de toren dateert nog uit deze periode. In 1832 zijn het koor en de dwarsbeuk gesloopt en werd het schip herbouwd. Het aangebouwde portaal met consistoriekamer is in 1913 gerealiseerd.

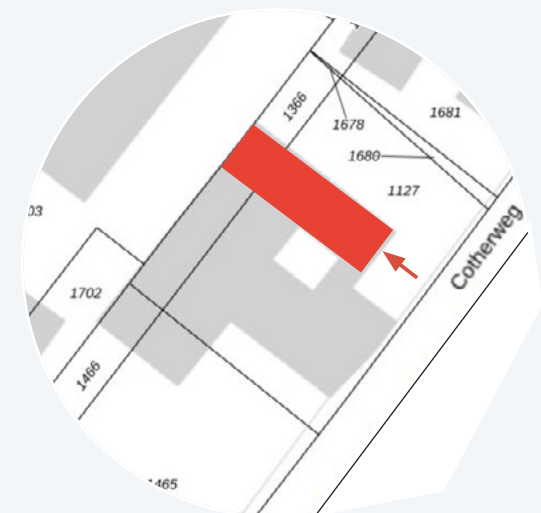
De naast de kerk gelegen pastorie dateert uit 1885. Achter de kerk ligt een klein kerkhof.

Na de aanpassingen begin negentiende eeuw bleven enkele elementen uit de oude kerk bewaard: zerken uit de zestiende eeuw, preekstoel met doopbekkenhouder en de klok uit de zeventiende eeuw. Het huidige orgel is pas in 1986 aangeschaft (in 1770 gebouwd door Albertus van Os uit Utrecht).

De verschillende statenbijbels houden middels inscripties verband met de buitenplaatsen en welvarende families in deze contreien; bijzonder.”

(bron: Museum Catharijne Convent)

- Gemeentelijk monument
- 442 m²
- Religieus gebruik

- Perceelsgrens
- Kerk
- Pastorie
- Begraafplaats
- Overige bebouwing
- Ingang kerk/pastorie

Kerkenpaspoort

Oud Gereformeerde Gemeente, Langbroek

Adres	Cothervweg 25 , Langbroek
Bouwjaar	1910
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Traditioneel
Denominatie	Gereformeerd
Gebruik	Religieus (PKN)

De kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente dateert uit 1910 en het portaal aan de voorzijde uit 1974. In 1979 en 2018 werd het kerkgebouw aan de achterzijde verlengd. In 2018 is er tevens aan de linker zijde een zijbeuk toegevoegd

“Voor de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland geldt dat in onze database onvoldoende informatie beschikbaar is om een waardenstelling te kunnen geven. Deze locatie gaf ons nog nooit opdracht om interieur en collectie te komen registreren en waarderen. Dit interieur is daarom niet gewaardeerd.”

(bron: Museum Catharijne Convent)

Toekomstverkenning religieus erfgoed Wijk bij Duurstede

In opdracht van de gemeente Wijk bij Duurstede
Juni 2024

KATHEDRAAL
DENKERS